

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
CIVILINĖS IR KOMERCINĖS TEISĖS KATEDRA

TOMAS RIDIKAS
(CIVILINĖS TEISĖS STUDIJŲ PROGRAMA)

NENUGALIMOS JĖGOS APLINKYBĖS KAIP CIVILINĖS ATSAKOMYBĖS
NETAIKYMO SĄLYGA

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
socialinių mokslų daktaras
Egidijus Baranauskas

Vilnius, 2005

TURINYS

Įvadas	3
1. Nenugalimos jėgos samprata	6
1.1 Istorinė <i>force majeure</i> instituto apžvalga.....	6
1.2 Nenugalimos jėgos apibrėžimų įvairovė.....	10
1.3 <i>Force majeure</i> požymiai.....	14
1.4 Nenugalimos jėgos atirbojimas nuo įvykio.....	18
1.5 Nenugalimos jėgos rūšys.....	22
2. Nenugalima jėga – civilinės atsakomybės netaikymo sąlyga	26
2.1 Atleidimo nuo civilinės atsakomybės atirbojimas nuo atsakomybės netaikymo.....	26
2.2 Nenugalima jėga sutartinėje atsakomybėje.....	28
2.2.1 <i>Force majeure</i> ypatumai sutartinės atsakomybės atveju.....	28
2.2.2 Nenugalimos jėgos išlyga, kaip sutartį apsauganti sąlyga.....	30
2.2.3 <i>Frustration</i> doktrina.....	33
2.3 Nenugalima jėga deliktinėje atsakomybėje.....	37
2.4 <i>Force majeure</i> įrodinėjimas.....	39
2.5 Nenugalimos jėgos aplinkybių sukeltos pasekmės.....	41
Išvados ir pasiūlymai	44
Literatūros sąrašas	46
Santrauka: lietuvių ir vokiečių kalbomis	49

IVADAS

Temos problema ir reikšmė. Civilinėje ir komercinėje teisėje visuotinai pripažįstami tokie bendrieji principai kaip sutarčių privalomumas (lot. *pacta sunt servanda*), tinkamas prievolių įvykdymas nustatytais terminais, reikalavimas atlyginti nuostolius, kilusius dėl neteisėtų kito asmens veiksmų ir kt. Tačiau šie principai nėra absoliutūs ir besąlygiški, kadangi prievolių vykdymas vadovaujantis jais ne visada atitinka sąžiningumo ir protingumo kriterijus. Be to, šiandieniniame, greitai kintančiame pasaulyje, civilinės apyvartos subjektai vis dažniau susiduria su netikėtomis situacijomis, kurių sandorio sudarymo metu negalėjo numatyti net apdairiausi ir atidžiausi. Dėl atsiradusių naujų aplinkybių asmuo dažnai nebegali visiškai ar iš dalies įvykdyti priimtų įsipareigojimų, todėl jam gresia neigiamo pobūdžio teisinių sankcijų, bendrai vadinamų civiline atsakomybe, taikymas. Siekiant apsaugoti civilinės apyvartos dalyvius nuo šių neigiamų pasėkmių, teisės aktuose yra įtvirtinti „saugikliai“ – tam tikros aplinkybės, kurioms esant sąžiningam asmeniui nekyla civilinė atsakomybė už prievolės neįvykdymą, netinkamą įvykdymą ar žalos padarymą. Vienas iš tokių „saugiklių“ yra ir nenugalima jėga (angl. *Act of God*; pranc. *Force majeure*; vok. *Höhere Gewalt*).

Nenugalimos jėgos doktrinos unikalumas ir išskirtinumas, darantis šį reiškinį išimtimi iš bendrosios civilinės atsakomybės taikymo taisyklės, siejasi su paprastu klausimu – koks gi yra teorinis šio reiškinio pagrindas? Kaip praktiškai pasireiškia šis unikalus civilinės teisės institutas? Naujajame LR CK tiesiogiai įtvirtinta, kad nenugalima jėga yra sutartinių prievolių pasibaigimo ir civilinės atsakomybės netaikymo ar atleidimo nuo jos pagrindas (6.127 str., 6.253 str. 2 d.). Teisės normomis *force majeure* reglamentuojama menkai, paliekant tai teismų praktikai bei teisės doktrinai. Tačiau LAT praktika, Lietuvos teisės mokslininkų darbai šia tema nėra gausūs. Tad šis darbas yra reikšmingas teisės *mokslui* – darbe atskleidžiama nenugalimos jėgos savoka, požymiai, rūšys. Norminis šio teisės instituto reguliavimas analizuojamas ne tik nacionalinės teisės lygiu, bet lyginamas su užsienio šalių teisinėse sistemose gyvuojančia *force majeure* samprata. Taip pat šis darbas yra reikšmingas ir *praktikai* – nuoseklia analize apibrėžus kokios gi aplinkybės yra pripažįstamos nenugalima jėga, kokiomis priemonėmis galimas šių aplinkybių įrodinėjimas, bei kokiomis formomis jos pasireiškia, šio instituto samprata ir praktinis taikymas taptų daug aiškesnis.

Tyrimo objektas ir dalykas. Šio tyrimo objektas yra nenugalimos jėgos aplinkybės kaip civilinės atsakomybės netaikymo sąlyga. Darbe analizuojama šio instituto samprata – atskleidžiamas *force majeure* sąvokos turinys, išskiriami požymiai, individualizuojantys tam tikras aplinkybes kaip nenugalimą jėgą, tiriamos jo praktinio pasireiškimo formos, įtaką civilinės atsakomybės (tiek

sutartinės, tiek deliktinės) netaikymui. Tyrimo dalykas – Lietuvos ir užsienio valstybių teisės aktai, reglamentuojantys nenugalimos jėgos institutą, teismų praktika, mokslinė literatūra šia tema.

Hipotezė. Kadangi nenugalima jėga yra daugiamatis reiškinys, jos praktinis taikymas, atleidžiant asmenį nuo civilinės atsakomybės dėl prievolių neįvykdymo ar žalos padarymo, sukelia daug problemų, todėl dėl šių priežasčių būtinas detalesnis ir aiškesnis šio ypatingo civilinės teisės instituto reglamentavimas.

Darbo tikslai ir uždaviniai. Darbe siekiama parodyti, kokios objektyviai egzistuojančios aplinkybės laikomos nenugalimos jėgos aplinkybėmis, kokių požymių visuma leidžia jas pripažinti civilinės atsakomybės netaikymo pagrindu, kokios šio instituto taikymo pasekmės. Be to, remiantis civilinės atsakomybės skirstymu į sutartinę ir deliktinę, bandoma atskleisti nenugalimos jėgos ypatumus kiekvienos jų atveju. Siekiant minėtų tikslų, buvo iškelti šie uždaviniai:

- išsiaiškinti nenugalimos jėgos instituto susiformavimo aplinkybes;
- apibrėžti *force majeure* sąvoką;
- išskirti tokias aplinkybes individualizuojančius požymius;
- atsižvelgiant į civilinės atsakomybės rūšį, išanalizuoti nenugalimos jėgos taikymo ypatumus;
- atskleisti analizuojamo instituto praktinius reglamentavimo trūkumus;
- pateikti šio reglamentavimo tobulinimo pasiūlymus.

Darbo metodai. Pasirinktai temai atskleisti reikalinga informacija buvo surinkta ir apdorota vadovaujantis moksliniais tyrimo metodais. LR CK normos nagrinėjamos remiantis sisteminiu metodu, kaip tarpusavyje susijusių teisė normų visuma, t.y. neapsiribojama vien konkrečiai nenugalimos jėgos institutą reglamentuojančiomis normomis, analizei pasitelkiamos ir bendrus prievolių klausimus nustatančios normos. Lyginamasis metodas buvo taikomas tiriant instituto reglamentavimą skirtingose valstybėse ir Lietuvoje, taip pat tiriant Lietuvos ir kitų valstybių teisės aktus, teisės mokslininkų nuomones ir kt. Lingvistinis metodas naudotas nustatinėjant įvairių sąvokų reikšmes. Taip pat darbe vadovautasi apibendrinimo, loginiu, analogijos, sintezės ir kitais metodais.

Darbo šaltiniai. Medžiagos šio darbo temai atskleisti buvo ieškoma Lietuvos ir kitų valstybių teisės aktuose, jų projektuose bei komentaruose, teismų ir arbitražinėje praktikoje. Analizuota Lietuvos civilinės bei kitų teisės šakų mokslinė literatūra: vadovėliai (D. Ambrasienė, I. Nekrošius, V. Staskonis, ir kt.), monografijos (V. Mikelėnas, R. Stanislovaitis), straipsniai (A. Dambrauskaitė, A. Petrauskas, ir kt.). Darbe neapseita be užsienio autorių darbų analizės, padėjusios suprasti nenugalimos jėgos instituto sampratą užsienio šalių teisinėse sistemose, atlikti šio instituto reglamentavimo skirtingose valstybėse palyginimą (M. I. Braginskij, V. M. Boldinov, E. A. Vasiljev, O. S. Joffe, A. S. Kamarov, E. A. Pavlodskij, K. Zweigert ir kt.). Sąvokų aiškinimui, jų tikrosios prasmės nustatymui naudotasi

įvairiomis enciklopedijomis (O. E. Kutafin, A. J. Suchareva) bei žodynais (A. Kinderys, J. Kruopas ir kt.).

Darbo struktūra. Darbo struktūroje atsispindi nagrinėjamo objekto specifika. Darbe nuosekliai pereinama nuo vienos temos dalies prie kitos, kiekviename skyrelyje analizuojami tam tikri nenugalimos jėgos instituto aspektai. Pirmoje dalyje atskleidžiama *force majeure* samprata – apžvelgiamos istorinės šio instituto susiformavimo aplinkybės, pateikiamas nenugalimos jėgos apibrėžimas, požymiai. Antrojoje darbo dalyje analizuojamas nenugalimos jėgos instituto taikymas sutartinės ir deliktinės atsakomybės atveju, aptariamos tokio taikymo sukeltos pasėkmės, išryškinami probleminiai aspektai. Darbas baigiamas išvadamis bei galimais iškeltų problemų sprendimų pasiūlymais.

1. PIRMOJI DALIS: NENUGALIMOS JĖGOS APLINKYBIŲ SAMPRATA

1.1 Istorinė *force majeure* instituto apžvalga

Kiekvienas teisinis reiškiny, taip pat ir civilinės teisės institutas, yra nulemtas praeities – tam tikros aplinkybės sąlygoja jo atsiradimą, tolimesnę vystimosi eigą - todėl teisingai jis gali būti suprastas tik istoriniame kontekste. Iš esmės, daugumai šiuolaikinių civilinės teisės institutų pradžią davė senovės Romos teisė. Tad čia, o ne kur nors kitur, reikėtų ieškoti ir nenugalimos jėgos, kaip reiškinio, išlaisvinančio skolininką nuo atsakomybės, ištakų.

Jau ankstyvojoje Romos civilinėje teisėje buvo žinomi atvejai, kai skolininkui, neįvykdžiusiam prisiimtų įsipareigojimų, atsakomybė nekildavo. Asmeniui rūpestingai atlikus savo pareigas, tačiau žalai vis tiek atsiradus, toks įvykis buvo laikomas atsitiktinumu (*casus*). Juo buvo pripažįstamos tam tikros aplinkybės, sukėlusios prievolės pažeidimą be skolininko kaltės. Tokia atsakomybė buvo nustatyta viešbučių, restoranų, pakelės užėigų šeimininkams už prisiimtų saugoti savo klientų daiktų praradimą. Šiuo atveju skolininkas galėjo būti atleistas nuo atsakomybės tik, jei *casus* turėjo ypatingą jėgą, kuri neleido pasipriešinti – *cui resisti non potest*. Toks objektyvus faktorius, nepriklausantis nuo skolininko valios, ir buvo laikomas nenugalima jėga – *damnum fatale* arba *vis maior*¹. Šios sąvokos klasikinio periodo romėnų civilinėje teisėje reiškė „aukštesnę jėgą, likimą, įvykius, įveikiančius jiems priešpastatomas žmogiškąsias jėgas, todėl išlaisvinančius nuo atsakomybės“².

Išsireiškimas „*vis maior*“ romėnų teisės šaltiniuose sutinkamas reglamentuojant pirkimo-pardavimo, nuomos, rangos, įkeitimo ir kt. sutartis. Pvz., daiktų nuomos (*locatio conductio rei*) sutarties atveju, asmuo, kuriam daiktas buvo perduodamas naudotis (*conducio*), atsakydavo be kaltės už to daikto praradimą ir tik *vis maior* išlaisvindavo jį nuo atsakomybės. Tačiau tam tikrais atvejais už daikto žūtį dėl nenugalimos jėgos civilinė atsakomybė galėjo būti taikoma. Taip būdavo tik, jei iki tokių aplinkybių atsiradimo buvo pačio skolininko kaltės. Reformatoriaus Grakcho žmona Licinija pareikalavo iš jo įpėdinių gražinti kraitį. Įpėdiniai atsakė tai daryti, nes kraitis prarastas per riaušes, kur žuvęs ir pats Grakchas. Vienas iš civilinės teisės pagrindėjų, konsulas, (133 m. pr. Kr.) ir vyriausias žynys šį ginčą siūlė spręsti taip: kadangi kraitis prarastas per sukilimą, kur žuvęs ir pats Grakchas, jis turi būti gražintas Licinijai, nes sukilimas įvykęs dėl Grakcho kaltės³.

¹ Д. В. Дождев. Римское частное право. – Москва: Норма-Инфра, 1999. Р. 494.

² М. Бартошек. Римское право (понятия, термины, определения). – Москва: Юридическая литература, 1989. Р. 432.

³ I. Nekrošius, V. Nekrošius, S. Vėlyvis. Romėnų teisė. – Vilnius: Justitia, 1999. P. 233.

Viduramžių laikotarpiu, nenugalimos jėgos instituto raida kontinentinėje Europoje ir anglosaksų teisės sistemos šalyse pasuko skirtingomis kryptimis. Pirmuoju atveju, remiantis, pirmiausia, Prancūzijos pavyzdžiu, formavosi *force majeure* doktrina, antruoju, remiantis Anglijos praktika – *frustration* doktrina.

Kontinentinėje Europoje klausimas - ar asmuo gali būti atleistas nuo prisiimtų įsipareigojimų vykdymo, pasikeitus sutarties sudarymo aplinkybėms, savo išraišką įgavo teorijoje *clausula rebus sic stantibus*. Šią teoriją viduramžiais nagrinėjo glosatoriai, vėliau ji aptinkama *Grotiuso* ir *Putendorfo* darbuose, kol galiausiai buvo įtvirtinta 1756 m. *Codex Maximilianeus bavaricus civilis* bei 1794 m. Prūsijos žemės teisėje⁴.

Anglijoje viduramžiais ilgą laiką vyravo principas, jog sutartį sudaręs asmuo yra teisiškai įpareigotas sutarties ir turi ją vykdyti bet kokiomis sąlygomis. Tokia „absoliučios“ sutarties taisyklė, suformuota 1647 m. *Paradine v Jane* bylos pagrindu, nenumatė skolininko atleidimo nuo atsakomybės net ir tuo atveju, jei sutartis buvo neįvykdyta dėl aplinkybių, nepriklausiusių nuo kaltininko valios⁵. Šios taisyklės, sutartinės atsakomybės atveju, buvo laikomasi iki 1863 m., kai buvo priimtas sprendimas byloje *Taylor v. Caldwell*, davęs pradžia eilei kitų teisminių precedentų, dėka kurių buvo suformuotas naujas sutartinės atsakomybės reguliavimo mechanizmas – teorija, vadinama „žlugimu“ arba „bevaisiškumu“ (angl. *frustration*)⁶. *Frustration* doktrina pritarimą gavo ne tik teisminėje praktikoje, bet ir 1893 m. Prekių pirkimo – pardavimo įstatyme, vėliau - 1943 m. „Beverčių sutarčių“ įstatyme.

Rusijos ikirevoliucinei teisei taip pat buvo žinoma nenugalimos jėgos kategorija, kuri dažniausiai buvo vartojama transporto įstatymuose.

Atsižvelgiant į greitą XIX - XX a. ekonominių santykių vystymosi bei technikos lygo progresą, nenugalimos jėgos samprata taip pat keitėsi. Aplinkybėmis, išlaisvinančiomis asmenį nuo civilinės atsakomybės taikymo, imta laikyti ne tik gamtinės prigimties reiškinius, bet ir socialinio pobūdžio įvykius, tokius kaip karas, blokada, streikas ir kt. Tuo metu nenugalimos jėgos institutas įtvirtinamas Prancūzijos CK, Vokietijos BGB, Šveicarijos PK, ir kitų šalių civilinės teisės aktuose.

XX a. šį institutą pradėjo analizuoti Rusijos teisininkai: G. K. Matvejev, E. A. Fleišic, B. S. Antimonov, D. M. Genkin, O. S. Joffe, V. A. Tumanov, A. Kravcov, E. A. Pavlodskij, A. S. Kamarov ir kt.

⁴ K. Zweigert, H. Kotz. Lyginamosios teisės įvadas. – Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 439.

⁵ A. С. Камаров. Ответственность в коммерческом обороте. – Москва: Юридическая литература, 1991. P. 58.

⁶ V. Mikelėnas. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. – Vilnius: Justitia, 1995. P. 252.

Lietuvoje civilinės atsakomybės netaikymo ar atleidimo nuo jos pagrindai, tame tarpe ir nenugalima jėga, pradėti nagrinėti neseniai. Dėl susiklosčiusių istorinių aplinkybių Lietuvos teisės sistemos savarankiška plėtra sustojo 1840 m., kai carinės Rusijos valdžia, siekdama suvienodinti Lietuvos ir kitų gubernijų valdymą, panaikino 1588 m. Lietuvos Statutą ir įvedė Rusijos imperijos įstatymus. 1915 m. Lietuvą okupavo Vokietija. 1918 – 1940 Lietuvos nepriklausomybės metais atskiruose jos regionuose galiojo net keturios civilinės teisės sistemos, o teisinis visuomeninio gyvenimo reguliavimas buvo painus ir sudėtingas. 1937 m. buvo pradėti civilinės teisės kodifikacijos darbai, tačiau jie liko neužbaigti.

Sovietiniu laikotarpiu, nuo 1940 m. iki 1964 m., Lietuvos Respublikoje galiojo 1940 m. RTFSR CK, o nuo 1964 m. iki 1990 m. – 1964 m. LTSR CK. Šis pagrindinis civilinės teisės įstatymas, reglamentuodamas atleidimo nuo civilinės atsakomybės pagrindus, greta atsitiktinumo ar kreditoriaus kaltės numatė ir kvalifikuotą atsitiktinumą – nenugalimą jėgą⁷. Pagal kodekso 88 str., ja buvo laikomas nepaprastas įvykis, kuriam tomis sąlygomis nebuvo galima užkirsti kelio.

1990 m., atkūrus nepriklausomybę, Lietuvos Respublikoje liko galioti 1964 m. LTSR CK, kurio dalis nuostatų buvo pakeistos ir tik iš dalies pritaikytos prie pasikeitusių ekonominių ir socialinių visuomeninio gyvenimo sąlygų. Nenugalimos jėgos instituto reglamentavimas iš esmės liko nepakitęs. Kaip civilinę atsakomybę šalinanti aplinkybė, *force majeure* sutinkama reglamentuojant saugotojo atsakomybę už turto praradimą, trūkumą ar sužalojimą (1964 m. LR CK 439 str.), atsakomybę už žalą, padarytą didesnio pavojaus šaltinio (1964 m. LR CK 439 str.), ir kt.

Nenugalima jėga, taip kaip ji suprantama daugelio užsienio šalių teisės sistemose bei tarptautiniuose teisės aktuose, įtvirtinta 2000 m. liepos 18 d. priimtame naujajame LR CK. *Force majeure* institutas savo vietą rado reglamentuojant tiek sutartinę, tiek deliktinę civilinę atsakomybę. Tačiau toks reglamentavimas neatsakė į daugelį klausimų, susijusių su šio instituto taikymu. Atsižvelgiant į tai, nenugalimos jėgos institutas, tiesa tik epizodiškai, analizuojamas ir Lietuvos teisės mokslininkų (V. Mikelėno, R. Stanislovaičio, A. Petrausko bei kt.) darbuose.

Apžvelgus nenugalimos jėgos vystymosi raidą, ją būtų galima išskirti į du savarankiškus etapus. Pirmajame, vyraujant objektyviajai atsakomybės sampratai, aplinkybėmis, išlaisvinančiomis skolininką nuo atsakomybės, buvo pripažįstami išimtinai gamtinio pobūdžio reiškiniai, kuriems buvo būdingas „aukštesnės“, „dieviškosios“ jėgos įvaizdis – *in tus dei*. Kaip tik šiuo laikotarpiu susiformavo klasikiniai nenugalimos jėgos aplinkybėms apibūdinti naudojami terminai - *Act of God* - bendrosios teisės, ir *force majeure* - kontinentinės teisės sistemos šalyse. Antrajame nenugalimos jėgos instituto

⁷ P. Vitkevičius, S. Vėlyvis, V. Mikelėnas ir kiti. Civilinė teisė. – Kaunas: VIJUSTA, 1998. P. 441.

vystimosi etape, be išimtinai gamtinės prigimties reiškinių, į *force majeure* sampratą teisininkų buvo įtraukti ir socialinės prigimties: karas, masiniai neramumai, riaušės ir pan.

Taigi, šiame darbe civilinis teisinis nenugalimos jėgos institutas analizuojamas toks, koks jis susiformavo ilgoje istorinėje vystimosi raidoje, įgydamas sau būdingus požymius, kuriais remiantis buvo įtvirtintas tiek Lietuvos, tiek kitų valstybių civilinės teisės sistemose.

1.2 Nenugalimos jėgos apibrėžimų įvairovė

Kalbant apie *force majeure* kaip apie civilinės atsakomybės netaikymo sąlygą, būtina pažymėti, kad tai yra grynai teisinė kategorija, norminio reguliavimo pasėkmė, eilės gyvenimiškų reiškinių bei susiklosčiusios teisinės praktikos rezultatas. Taigi iš esmės „nenugalima jėga“ tai tik tam tikra teisinė fikcija, kuri egzistuoja ir teisinę reikšmę įgyja įstatymo leidėjo įtvirtina teisės norminiuose aktuose įsakmiai nurodant, jog tai pagrindas eliminuojantis civilinės atsakomybės taikymą.

Nors nenugalimos jėgos institutas egzistuoja jau nuo klasikinio periodo Romos teisės laikų, tačiau toks ilgaamžiškumas nesuteikė šiai ypatingai teisinei kategorijai apibrėžtumo⁸. Todėl įvairių šalių mokslininkų, teisės doktrinos bei teismų praktikos požiūris į *force majeure* aplinkybes šiek tiek skiriasi ir nėra visiškai vienodas.

„Tarptautinių žodžių žodynas“ *force majeure* apibrėžia kaip įvykį, nepaprastas aplinkybes, kurių negalima nei numatyti arba išvengti, nei kuriomis nors priemonėmis pašalinti. Atsižvelgiant į prancūzišką sąvokos kilmę, literatūroje beveik visuotinai sutinkama, jog nenugalimos jėgos sąvoka – Prancūzijos teisės doktrinos rezultatas. Pirmą kartą *force majeure* aplinkybės buvo įtvirtintos Prancūzijos CK 1148 str., kuris nurodo, jog skolininkas yra atleidžiamas nuo pareigos atlyginti nuostolius, jei dėl nenugalimos jėgos ar atsitiktinio įvykio iškilo kliūtys atlikti tai, ką asmuo buvo įsipareigojęs, arba jis atliko tai, kas jam buvo uždrausta. Jei skolininkas negali įrodyti, jog negalėjo įvykdyti prisiimtų įsipareigojimų dėl nuo jo valios nepriklaususių aplinkybių, tai jam tenka pareiga atlyginti dėl to atsiradusius nuostolius. Labai svarbu atkreipti dėmesį, kad į *force majeure* sąvoką, pagal Prancūzijos privatinę teisę, patenka ne tik nenugalimos jėgos aplinkybės, bet ir atsitiktinis įvykis. Tokią išvadą galima padaryti remiantis būtent anksčiau minėtu Prancūzijos CK 1148 str, kuris tarp šių dviejų sąvokų deda lygybės ženklą. Su tuo beveik be išlygų sutinka Prancūzijos teisės doktrina ir teismų praktika, šiuos du reiškinius laikydama sinonimais, kurie reiškia tam tikras aplinkybes, kliudančias skolininkui įvykdyti prisiimtus įsipareigojimus⁹.

Vokietijos teisės doktrina, kitaip nei Prancūzijos, atsitiktinumą skiria nuo nenugalimos jėgos, pastarąją apibrėždama kaip „kvalifikuotą įvykį“¹⁰. Vokietijos CK 275 str. nustato, jog skolininkas atleidžiamas nuo prievolės įvykdymo, jeigu jos įvykdymas tapo negalimu dėl aplinkybės, įvykusios po prievolės atsiradimo ir jeigu skolininkas už šią aplinkybę neatsako. Tačiau jeigu tokia aplinkybė

⁸ В. М. Болдинов. Ответственность за причинение вреда источником повышенной опасности. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. Р. 113.

⁹ Отв. ред. Е. А. Васильев. Гражданское и торговое право капиталистических государств. – Москва: Международные отношения, 1993. Р. 287.

¹⁰ R. Stanislovaitis. Lietuvos komercinė teisė. – Vilnius: Ekonomikos mokymo centras, 2003. P. 146.

egzistavo jau sutarties sudarymo metu ir skolininkas apie tai žinojo, sutartis laikoma negaliojančia (Vokietijos CK 306 str.). Šis straipsnis yra vokiškosios *Wegfall der Geschäftsgrundlage* doktrinos pagrindas. Pagal ją, kiekviena sutartis turi pagrindinį tikslą, kuris kyla iš šalių tikslų ir šis tikslas yra siejamas su aplinkybėmis, kurios buvo sudarant sutartį (vyraujanti ekonominė ir socialinė situacija, valiutos kursai, politinės sąlygos). Joms pasikeitus, laikoma, kad sutarties įvykdymas tapo neįmanomu, nes skiriasi nuo sutarties šalių tikslų sudarant sutartį.

Kitos kontinentinės teisės sistemos valstybės pripažįsta *force majeure* doktriną bei ją taiko savo civiliniuose įstatymuose, nors paprastai, pačios nenugalimos jėgos sąvokos nevartoja. Pvz., Šveicarijoje, sutartinės prievolės laikomos pasibaigusiomis, jeigu skolininkas negali jų įvykdyti dėl sudarius sutartį atsiradusių priežasčių, už kurias jis neatsako. Tokiu atveju skolininkas atleidžiamas nuo sutarties vykdymo ir atsakomybės už sutarties neįvykdymą, tačiau privalo kreditoriui gražinti viską, ką iš jo yra gavęs¹¹.

Anglų - amerikiečių civilinės teisės sistemos šalių doktrinai ir praktikai taip pat yra žinoma nenugalimos jėgos kategorija – *Act of God*. Šiuo terminu apibūdinamos natūralios, iš gamtos kylančios aplinkybės, kurių neįmanoma numatyti. Tačiau šiomis aplinkybėmis galima remtis tik deliktinės atsakomybės atveju¹². Sutartinės atsakomybės atveju bendrosios teisės sistemos šalyse asmuo atleidžiamas nuo išipareigojimų vykdymo remiantis *frustration* doktrina. Ji apibūdinama taip: jei dėl esminio aplinkybių pasikeitimo sutarties įvykdymas vienai iš šalių tampa nepakeliamai sunkiu ir reiškia visiškai skirtingą įvykdymą, negu yra numatytas sutartyje, šalys gali nutraukti sutartį ir jų tarpusavio sutartinė civilinė atsakomybė už sutarties neįvykdymą neatsiranda¹³.

Lietuvoje nenugalimos jėgos institutas reglamentuojamas tiek įstatymų, tiek poįstatiminių teisės aktų lygmeniu. LR CK 6.253 str. 2 d. nurodo, jog nenugalima jėga yra neišvengiamos ir skolininko nekontroliuojamos bei nepašalinamos aplinkybės, kurios nebuvo ir negalėjo būti numatytos. Akivaizdu, kad norma konstruojama įvardijant tam tikrus požymius, kuriais remiantis, įvairūs reiškiniai kvalifikuojami kaip nenugalimos jėgos aplinkybės. Beveik identiška nenugalima jėga apibrėžiama Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. liepos 15 d. nutarimo Nr. 840 “Dėl atleidimo nuo atsakomybės esant nenugalimos jėgos (*force majeure*) aplinkybėms taisyklių patvirtinimo” 1 p., kuriame teigiama, kad “*force majeure*” sąvoka apibūdinamos nepaprastos aplinkybės, kurių negalima nei numatyti arba išvengti, nei kuriomis nors priemonėmis pašalinti.

¹¹ V. Mikelėnas. Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija. – Vilnius: Justitia, 1996. P. 451.

¹² E. A. Павлодский. Случай и непреодолимая сила в гражданском праве. – Москва: Юридическая литература, 1978. P. 52.

¹³ V. Mikelėnas. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. – Vilnius: Justitia, 1995. P. 253,

Aptariant nenugalimos jėgos apibrėžimų įvairovę, negalima apsiriboti tik nacionalinių Lietuvos ir kitų šalių teisės aktų analize. Šiuolaikinei civilinei teisei būdingas tam tikrų sričių reglamentavimas tarptautiniu lygmeniu, todėl tarptautiniuose teisės aktuose taip pat sutinkama *force majeure* sąvoka.

Vienas detaliausių nenugalimos jėgos apibrėžimų įtvirtintas Jungtinių Tautų konvencijoje „Dėl tarptautinio prekių pirkimo - pardavimo sutarčių“. Jos 79 str. 1 punkte nustatyta, kad šalis neatsako už savo prievolės neįvykdymą, jeigu įrodo, jog jos neįvykdė dėl kliūties, kurios negalėjo kontroliuoti ir jeigu iš šalies nebuvo galima protingai tikėtis atsižvelgti į tą kliūtį sutarties sudarymo metu arba nebuvo galima išvengti tos kliūties ar jos pasekmių. Nors šioje konvencijoje nenugalimos jėgos sąvoka nėra vartojama, tačiau pabrėžiama, kad šalis negalinti įvykdyti savo įsipareigojimų dėl nenumatytų aplinkybių, gali remtis 79 straipsniu, kaip įstatyme numatyta *force majeure* išlyga.

1956 m. Ženevos tarptautinio krovinių vežimo keliais sutarties konvencijos (CMR) 17 str. 2 p. originalo kalbomis numato „*aplinkybes, kurių vežėjas negalėjo išvengti*“ ir „*pasekmes, kurioms dėl šių aplinkybių negalėjo užkirsti kelio*“. Šios aplinkybės tarptautinėje praktikoje paprastai vadinamos *force majeure* ir *cas fortuit*¹⁴, nors konvencijos tekste tiesiogiai šios sąvokos nėra įtvirtintos. Šiuo atveju, *force majeure* suvokiama kaip trečiosios šalies tam tikrų priemonių panaudojimas prieš vežėją – valstybės veiksmai, vyriausybiniai draudimai, streikai ir kt. *Cas fortuit* yra atsitiktinės aplinkybės, kurių nebuvo galima numatyti ir išvengti, bet kurios įvyko vykdant sutartį – gaisras, ginkluotas ar kitoks užpuolimas ir pan. Tačiau nors vežėjo civilinę atsakomybę pašalinančios aplinkybės yra išskirtos į dvi grupes, įvairiose valstybėse (Prancūzijoje, Belgijoje ir kt.) šios sąvokos yra laikomos sinonimais, kurie apima įvairius reiškinius: stichines nelaimes, valstybės veiksmus ir kt.

Europos sąjungos (ES) teisėje *force majeure* sąvoka nėra iš esmės suvienodinta, tačiau ji sutinkama teismų praktikoje ir eilėje Europos komisijos teisės aktų.

Europos Teisingumo Teismas tradiciškai *force majeure* apibrėžia kaip aplinkybes, dėl kurių negalima pilnai vykdyti įsipareigojimų ir kurios yra anomališkos prigimties, nenumatomos, negali būti asmens kontroliuojamos, taip pat neįmanoma išvengti šių aplinkybių pasekmių, nepaisant, kad ir kokių veikslių būtų imtasi¹⁵. Šių požymių įrodinėjimas yra tamptariai susijęs su kiekvienos bylos faktais, todėl *force majeure* Europos sąjungos teisės prasme yra lanksti doktrina.

Peržiūrėjus pastarųjų metų Europos Komisijos priimtus aktus, galima susidaryti įspūdį, kad nenugalimos jėgos doktrina naudojama plačiai, tačiau šiai sąvokai suteikiamas turinys skiriasi priklausomai nuo to, kuri santykių sritis reglamentuojama. *Force majeure* sąvoka sutinkama tokiose

¹⁴ D. Ambrasienė, E. Sinkevičius. Vežėjo civilinė atsakomybė pagal Ženevos tarptautinio krovinių vežimo keliais sutarties konvenciją ir jos draudimas. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004. P. 50.

¹⁵ Europos Teisingumo Teismo sprendimas byloje C-4/68, *Schwarzwaldmilch v. Einfuhr- und Vorratstelle* (1968) ECR 377.

naujuose Bendrijos teisės reguliavimo srityse kaip asmens duomenų apsauga, elektroninis duomenų pasikeitimas, kompiuterinių sistemų naudojimas ir kt.

Mokslinėje literatūroje nenugalima jėga apibrėžiama kaip nenumatyta, neišvengiamas išorinis įvykis, kurio atsiradimo skolininkas negalėjo kontroliuoti¹⁶. Rusų teisės mokslininkas O. S. Joffe nenugalimą jėgą apibrėžia kaip tam tikrus, išorinio ar vidinio pobūdžio reiškinius, kurie būdami ypatingi savo charakteriu, yra neišvengiami konkrečiam asmeniui prieinamomis priemonėmis¹⁷.

Įvertinus pateiktą nenugalimos jėgos apibrėžimų įvairovę, galime daryti išvadą, kad *force majeure* aplinkybės įvairių valstybių teisės doktrinoje bei teismų praktikoje traktuojamos bei suprantamos nevienodai. Tarptautinės privatinės teisės aktai, veikdami kaip vienodinantys skirtingų šalių teisės nuostatas dokumentai, stengiasi apibrėžti nenugalimą jėgą kaip galima konkrečiau, nenaudodami nacionalinėse teisės sistemose vartojamų terminų, o didžiausią dėmesį skirdami tam tikrą, šiam institutui būdingų požymių, atskleidimui.

¹⁶ Mikelėnas V. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. – Justitia, Vilnius, 1995. P. 249.

¹⁷ О. С. Иоффе. Обязательственное право. - Москва: Юридическая литература, 1975. P. 153.

1.3 *Force majeure* požymiai

Ankstesniame skyriuje, apžvelgus Lietuvos, užsienio šalių ir tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtintus *force majeure* instituto apibrėžimus, galima daryti išvadą, kad apibūdinant reiškinį, kuris paprastai yra suprantamas kaip nenugalima jėga, sąvokos *force majeure*, *höhere gewalt*, *Act of God* ar kt. dažnai apskritai nėra vartojamos. Todėl šias ypatingas aplinkybes, pašalinančias civilinės atsakomybės taikymą, dažniausiai tenka atpažinti ne pagal pavadinimą, bet pagal tam tikrus požymius, kuriais ši teisinė kategorija apibūdinama.

Force majeure Lietuvos privatinėje teisėje, kaip civilinės atsakomybės netaikymo pagrindas, įtvirtinta LR CK 6.253 str., tačiau šis teisinis institutas labiau detalizuojamas kodekso 6.212 str., kuri analizuojant galima išskirti 4 požymius, apibūdinančius tam tikrą reiškinį, kaip nenugalimą jėgą:

- tai aplinkybės, kurių nebuvo sudarant sutartį ir kurių atsiradimo šalis negalėjo protingai numatyti;
- dėl atsiradusių aplinkybių sutarties objektyviai nebegalima įvykdyti;
- šalis, neįvykdžiusi sutarties, tų aplinkybių negalėjo kontroliuoti ir negalėjo joms užkirsti kelio;
- sutarties neįvykdžiusi šalis, nebuvo prisiėmusi tų aplinkybių atsiradimo rizikos¹⁸.

Nenugalimos jėgos požymių nustatymo būtinumą patvirtino ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2004 m. vasario 04 d. nutartyje¹⁹. Teismas nurodė, jog tam, kad būtų galima konstatuoti esant *force majeure*, būtina nustatyti, kad yra visi nenugalimą jėgą apibrėžiantys požymiai.

Iš esmės, beveik visuotinai tiek teisės doktrinoje, tiek teismų praktikoje, pripažįstami du pagrindiniai požymiai, kvalifikuojantys tam tikrus reiškinius ar aplinkybes kaip nenugalimą jėgą. Tai - nenumatomumas ir neišvengiamumas. Pvz. pagal Prancūzijos CK 1148 str., įvykis pripažįstamas nenugalima jėga, jei jis atitinka du būtinus požymius:

- yra nenumatomas, t.y. įvykio nebuvo galima numatyti iš anksto. Numatymas nesiejamas su konkretaus asmens sugebėjimais, bet laikomas abstrakčiu kriterijumi;
- yra neišvengiamas, t.y. įvykio atsiradimas ar pašalinimas nepriklauso nuo skolininko valios ir skolininkas negalėjo to įvykio kontroliuoti.

Paprastai reiškinys negali būti vadinamas nenugalima jėga, jei asmuo, prisiėmęs tam tikrus įsipareigojimus galėjo jį numatyti ir išvengti jo neigiamų pasekmių. Pats nenumatomumas atsakingam subjektui, iš esmės reiškia ne ką kitą, kaip tam tikrą atsitiktinę aplinkybę, trukdančią įvykdyti

¹⁸ A. Bakanas, G. Bartkus, G. Dominas ir kiti. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras: Šeštoji knyga (Prievolių teisė. I dalis). – Vilnius: Justitia, 2003. P. 284.

¹⁹ LAT CBS teisėjų kolegijos 2004 m. vasario 04 d. nutartis c.b. *UAB "Linas ir Viza" v. Ūkininkas J.Leskauskas*, Nr. 3K-3-83/2004, kat. 40.12.

prisiimtus įsipareigojimus. Atsižvelgiant į tai, nenugalima jėga visada yra atsitiktinė aplinkybė, nes „jai tam tikras įvykis asmeniui yra nenumatomas, tai jis jam visada yra atsitiktinis“²⁰.

Tačiau ar kiekvienas atsitiktinis įvykis gali būti pripažįstamas nenugalima jėga? Kad tam tikras reiškinys ar aplinkybė būtų pripažinti *force majeure*, jis turi veikti kaip išorinis faktorius, įtakojantis žalos atsiradimą nepriklausomai nuo skolininko valios. Todėl, kad asmeniui prisiėmusiam tam tikrus įsipareigojimus nekiltų civilinė atsakomybė būtina, kad nenugalima jėga tiesiogiai veiktų skolininko veiksmus, o skolininko neteisėtas elgesys, dėl ko pažeista prievolė arba atsirado žala, turėtų būti nenumatytų aplinkybių veikimo pasėkmė. Tačiau dėl nenugalimos jėgos, kaip išorinio faktoriaus mokslinėje literatūroje vieningo sutarimo nėra. Štai rusų teisės mokslininkas O. S. Joffe, kaip nenugalimą jėgą apibūdinančius požymius įvardija įvykio ypatingumą ir jo neišvengiamumą²¹. Charakterizuodamas tokį įvykį, mokslininkas pirmiausia nurodo, kad tai tam tikros išorinio arba vidinio pobūdžio aplinkybės, įtakančios veiksmus, dėl kurių atsiranda nuostoliai ar padaroma žala. Su šia mokslininko nuomone negalima visiškai sutikti, nes nenugalima jėga, iš esmės visada yra tik išorinis veiksnys prievolinko atžvilgiu (gamtos reiškiniai, karas, riaušės ir pan.). Priešingu atveju, pripažinus jog ne tik išorinio, bet ir vidinio, iš skolininko veiklos kylančio pobūdžio aplinkybės lemia civilinės atsakomybės netaikymą, išnyks riba tarp nenugalimos jėgos ir paprasto atsitiktinumo. Todėl *force majeure* nelaikoma tai, kad rinkoje nėra reikalingų prievolei įvykdyti prekių, kad šalis neturi reikiamų finansinių išteklių prievolei įvykdyti ir pan. (LR CK 6.212 str. 1 d.).

Pažymėtina, jog nenugalimos jėgos aplinkybės atskirais atvejais gali būti iš dalies numatomos. Pvz. laivo, esančio atvirojoje jūroje, kapitonas įspėjamas dėl galinčios kilti audros. Tačiau šiuo atveju toks perspėjimas neturi prasmės, nes laivas jau yra jūroje ir negali išvengti žalingų pasėkmių. Todėl čia susiduriame su kitu *force majeure* požymiu – neišvengiamumu.

Nenugalimos jėgos atveju, neišvengiamumas labai priklauso nuo susiklosčiusios konkrečios situacijos. Tai, kas esant tam tikroms aplinkybėms yra lengvai išvengiama, kitoje situacijoje gali tapti neišvengiama, arba tai kas vienam asmeniui yra lengvai pašalinama, kitam gali būti visiškai neįmanoma įvykdyti. Todėl šis nenugalimos jėgos požymis turi būti suprantamas išimtinai objektyvia prasme, kaip priklausantis nuo įvykio aplinkybių, laiko, vietos, o ne nuo subjektyvių, skolininko atžvilgiu, priežasčių. Be to, žalos atlyginimo prievolę sukeliančios aplinkybės nebus pripažįstamos nenugalima jėga, jei dėl jų atsiradimo kaltas pats asmuo, kuris turėjo pareigą ir galėjo išvengti tokių aplinkybių atsiradimo.

²⁰ Е. А. Павлодский. Случай и непреодолимая сила в гражданском праве. – Москва: Юридическая литература, 1978. Р. 68.

²¹ О. С. Иоффе. Обязательственное право. - Москва: Юридическая литература, 1975. Р. 152.

Kalbant apie neišvengiamumą, kaip vieną iš nenugalimos jėgos požymių, yra logiška išskirti pačio įvykio neišvengiamumą ir to įvykio poveikio neišvengiamumą. Pavyzdžiui, vargu ar galima išvengti pavasarinio potvynio pamaryje, bet pakankamai realu ir įmanoma apsisaugoti nuo jo neigiamų pasekmių. Todėl, tik skolininkui įrodžius, kad jis ėmėsi visų įmanomų, bei jam prieinamų priemonių, siekdamas išvengti nepageidaujamų tam tikro įvykio pasekmių atsiradimo, atsiranda pagrindas netaikyti civilinės atsakomybės, žalai vis dėlto atsiradus.

Be nenumatomumo bei neišvengiamumo, kai kurių teisės mokslininkų yra išskiriamas ir dar vienas požymis, kvalifikuojantis įvykius ar aplinkybes kaip *force majeure*. Tai tam tikro reiškinio ar aplinkybės ypatingumas. Šį požymį kalbėdamas apie atsakomybę už didesnio pavojaus šaltinio padarytą žalą, mini mokslininkas V. M. Boldinov, kaip nenugalimą jėgą apibūdinančius požymius išskirdamas ypatingumą bei neišvengiamumą²². Jo manymu, ypatingumas - tai aplinkybių, pretenduojančių būti pripažintomis *force majeure* išskirtinumas, jų „išskirtimas“ iš įprastos įvykių raidos. Neišvengiamumas - tai negalėjimas techninėmis ar bet kokiomis kitomis priemonėmis išvengti netikėtai iškilusių kliūčių. Panašios nuomonės yra ir mokslininkas E. A. Pavlodskij, nurodydamas tokius išskirtinius nenugalimos jėgos požymius: pirma, tai visada išorinio pobūdžio įvykiai turinčio tam tikrą pareigą asmens atžvilgiu; antra, nepaprastas nenugalimos jėgos charakteris nepriklauso nuo tokio įvykio numatomumo; trečia, tokio įvykio neigiamų pasėkmių atsiradimas yra neišvengiamas ne tik konkrečiam skolininkui, bet ir bet kuriam kitam asmeniui²³.

Atsižvelgiant į įvairių teisės mokslininkų nuomonę, ypatingumas turėtų būti suprantamas kaip įvykio išskirtinumas savo apimtimi, mastu, pasėkmėmis, daromu poveikiu, ir kt. Šis požymis yra svarbus tuo, jog juo remiantis galima atsakyti į klausimą, ar nenugalimos jėgos aplinkybėms galima priskirti socialinius reiškinius? Vadovaujantis įvairių šalių teismine bei arbitražine praktika, į šį klausimą galima atsakyti paprastai – tam tikri visuomeniniai reiškiniai (pvz. riaušės, streikai ir pan.) savo pobūdžiu, mastu, apimtimi, poveikiu yra visiškai netipiški normaliam visuomeniniam gyvenimui, todėl, be abejo, gali būti priskirti *force majeure* aplinkybėms, jei, žinoma, atitinka kitus du požymius – yra nenumatomi iš anksto, bei neišvengiami bet kokiomis visuomeninių santykių subjektų turimomis priemonėmis.

Įvykio ypatingumą, kaip nenugalimos jėgos aplinkybes kvalifikuojantį požymį išskiria ne tik pavieniai teisės mokslininkai, bet ir užsienio šalių teisės doktrina ir teismų praktika. Štai, Vokietijos civilinė teisė, nenugalimą jėgą įvardijanti kaip kvalifikuotą įvykį, išskiria tris šio reiškinio požymius:

²² В. М. Болдинов. Ответственность за причинение вреда источником повышенной опасности. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. Р. 113.

²³ Е. А. Павлодский. Случай и непреодолимая сила в гражданском праве. – Москва: Юридическая литература, 1978. Р. 103.

- atsitiktinumą, kurio nebuvo galima numatyti (*Unvor-herschbarkeit*);
- neišvengiamumą (*Unvermeidbarkeit*);
- ypatingumą (*Ausergewöhnlichkeit*)²⁴.

Apibendrinant, galima daryti išvadą, kad norint konstatuoti *force majeure* aplinkybių egzistavimą, turi būti nustatyti visi nenugalimos jėgos požymiai. Aptarti požymiai negali būti laikomai alternatyviais, kadangi tik jų viseto atveju atsiranda pagrindas civilinės atsakomybės netaikymui. Todėl tam, kad reiškinys ar įvykis būtų pripažintas *force majeure*, jis turi būti:

- ypatingo pobūdžio;
- nenumatomas iš anksto;
- nepašalinamas skolininko jėgomis;
- pasireiškiantis kaip išorinis pobūdžio aplinkybė.

²⁴ R. Stanislovaitis. Lietuvos komercinė teisė. – Vilnius: Ekonomikos mokymo centras, 2003. P. 146.

1.4 Nenugalimos jėgos atribojimas nuo įvykio

Kalbėdami apie nenugalimą jėgą, neišvengiamai susiduriame su reiškiniu, iš pirmo žvilgsnio, beveik identišku šiam civilinės teisės institutui – įvykiu²⁵. Šią sąvoką žinojo jau senovės Romos teisininkai, kurie aplinkybę, asmeniui rūpestingai atlikus savo pareigas, bet žalai vis tiek atsiradus, laikė atsitiktinumu – *casus*. Kaip ir nenugalima jėga, taip ir paprastas atsitiktinumas, reiškia tam tikrą įvykį, nepriklausantį nuo asmens valios. Kartu jam yra būdingi ir tie patys požymiai – nenumatomumas ir neišvengiamumas²⁶. Atrodytų, jog abi šios teisinės kategorijos turėtų reikšti tą patį – civilinės atsakomybės netaikymą. Tačiau tam tikrais atvejais, teisės normos nustato griežtesnę skolininko atsakomybę, kuomet jis atsako ne tik už kaltais veiksmais padarytą žalą, bet ir už atsitiktinumą. Pavyzdžiui, LR CK 6.260 str. numato, kad praleidęs prievolės įvykdymo terminą skolininkas atsako kreditoriui už dėl termino praleidimo padarytus nuostolius ir už atsitiktinai atsiradusį po termino praleidimo negalimumą įvykdyti prievolę. Šiuo atveju kalbama apie padidintą skolininko atsakomybę, kuri nustatoma siekiant užkirsti kelią neigiamų pasėkmių, dėl atsitiktinai kilusio negalimumo įvykdyti prievolę, atsiradimui. Skolininkas atsako ne tik dėl savo kaltės – termino praleidimo, bet ir dėl atsitiktinai atsiradusio po termino praleidimo negalimumo įvykdyti prievolę. Skolininko pareiga atlyginti dėl to susidariusius nuostolius nekils tik tuo atveju, kai negalimumas įvykdyti prievolę bus sąlygotas ypatingų aplinkybių – nenugalimos jėgos.

Užsienio valstybių teisės doktrinoje ir teismų praktikoje šiuo klausimu taip pat nėra vieningos nuomonės. Prancūzijos teisė, kaip jau buvo minėta anksčiau, nedaro skirtumo tarp nenugalimos jėgos ir paprasto atsitiktinumo, abu šiuos reiškinius laikydama pagrindu netaikyti civilinės atsakomybės. Tuo tarpu Vokietijos teisė, priešingai nei Prancūzijos, stengiasi šiuos du reiškinius atriboti, įvardindama nenugalimą jėgą, kaip kvalifikuotą įvykį (vok. *Qualifizierter Zufall*).

Atsižvelgiant į tai, jog atsitiktinumo ir nenugalimos jėgos sąvokos yra artimai susijusios, kyla jų atribojimo problema, su kuria ypač dažnai susiduriama praktikoje.

Vienas iš galimų šių institutų atribojimo kriterijų remiasi objektyviaja ir subjektyviaja nenugalimos jėgos teorijomis, kurios yra pripažįstamos Prancūzijos, Vokietijos, Šveicarijos ir kitų vakarų Europos valstybių teisės doktrinos. Remiantis subjektyviaja teorija, atsakomybė už sutarties pažeidimą ar žalą netaikoma, jei neigiamų pasėkmių atsiradimui nebuvo galima užkirsti kelio net esant didžiausiam konkreto asmens rūpestingumo laipsniui, t.y. nenugalimos jėgos atveju turi būti

²⁵ Literatūroje sutinkama ir kita sąvoka – atsitiktinumas. Šioje darbo dalyje sąvokos *įvykis* ir *atsitiktinumas* vartojamos kaip sinonimai.

²⁶ Отв. ред. Е. А. Васильев. Гражданское и торговое право капиталистических государств. – Москва: Международные отношения, 1993. Р. 287-288.

remiamasi rūpestingo asmens galimybėmis, tuo tarpu atsitiktinio įvykio atveju – eilinio žmogaus galimybėmis²⁷.

Objektyviosios teorijos pagrindas – teiginys, jog nenugalimos jėgos aplinkybėmis pripažįstami tik išorinio pobūdžio reiškiniai, kurių sukeltoms neigiamo pobūdžio pasėkmėms užkirsti kelio negali ne tik konkretus asmuo, bet apskritai niekas. Remiantis šia teorija, atsitiktinumumu vadinamas reiškinys, pasižymintis specifiškumu bei vidiniais ryšiais susijęs su konkretaus asmens veiklos sritimi.

Abi šios teorijos, kiek jos susijusios su įvykio ir nenugalimos jėgos atribojimu, kritikuotinos. Subjektyviosios teorijos trūkumas tai, jog nustatyti kur prasideda rūpestingumas nėra sunku (ten kur baigiasi paprastas atsargumas), tačiau kur jis baigiasi nustatyti neįmanoma, kadangi net pats didžiausias rūpestingumas gali būti pakeistas dar didesniu kito asmens rūpestingumu. Remiantis objektyviaja teorija, žalos atsiradimo priežastis gali būti tik viena – išorinio pobūdžio aplinkybės. Tik tokiu atveju bus pripažinta esant *force majeure*. Jei žalingas pasėkmės sukėlusios aplinkybės susijusios su pažeidėjo veiklos sritimi (vidinio pobūdžio aplinkybės), tokiu atveju tai bus laikoma paprastu atsitiktinumumu ar įvykiu.

Kitas literatūroje plačiai sutinkamas šių dviejų reiškinų atribojimo kriterijus yra priežastinio ryšio tarp atsiradusios žalos ir ją sukėlusios aplinkybių nustatymas, kuriuo remiantis tam tikri reiškiniai laikomi *force majeure*, arba priešingai - paprastu atsitiktinumumu, sukeliančiu pareigą atlyginti nuostolius arba žalą. Remiantis priežastinio ryšio teorija, tam tikros aplinkybės gali būti pripažintos nenugalima jėga, tik jei jos buvo žalos atsiradimo ar sutarties neįvykdymo priežastimi arba kitaip tariant „kada egzistuoja priežastinis ryšys tarp atsiradusios žalos ir nenugalimos jėgos“²⁸.

Yra išskiriamos dvi priežastinio ryšio teorijos – atsitiktinio priežastinio ryšio teorija ir būtinąjo priežastinio ryšio teorija. Pirmasis, remiantis šiomis teorijomis, nenugalimą jėgą ir paprastą atsitiktinumą pabandė atskirti D. M. Genkin, teigęs, jog „kaltė ir kazusas siejasi su būtinuoju priežastiniu ryšiu, kai tuo tarpu nenugalima jėga susijusi su atsitiktiniu priežastiniu ryšiu“²⁹. Remiantis šiomis teorijomis laikoma, kad jei žala negalėjo neatsirasti dėl atitinkamų pažeidėjo veiksmų ir yra dėsninga tokių veiksmų pasėkmė, tai liudys apie būtinąjo priežastinio ryšio buvimą. Ir priešingai, jeigu žalos atsiradimas nebuvo dėsninga pažeidėjo veiksmų pasėkmė, o pasireiškė, kaip eilės atsitiktinių aplinkybių pasireiškimo rezultatas, tai egzistuos atsitiktinis priežastinis ryšys.

²⁷ Е. А. Павлодский. Случай и непреодолимая сила в гражданском праве. – Москва: Юридическая литература, 1978. Р. 54.

²⁸ Ten pat. Р. 56.

²⁹ О. С. Иоффе. Ответственность по советскому гражданскому праву. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1955. Р. 193.

Bandant atriboti nenugalimą jėgą nuo įvykio remiantis priežastinio ryšio teorija, būtina analizuoti įvykių grandinę: nenugalima jėga - neteisėti veiksmai - žala. Autoriai palaikantys pirmąją teoriją, teigia, kad tarp nenugalimos jėgos ir asmens neteisėtų veiksmų egzistuoja atsitiktinis priežastinis ryšys. Toks požiūris kritikuotinas todėl, jog bet koks įvykis – atsitiktinis ar neatsitiktinis, su savo priežastimi visada susijęs būtinuoju priežastiniu ryšiu. Be to, jei sutiksime su šią teoriją palaikančių autorių nuomone, kad tarp nenugalimos jėgos ir neteisėtų veiksmų egzistuoja atsitiktinis priežastinis ryšys, tai pagrįstai būtų galima darytina išvada, kad tarp nenugalimos jėgos ir žalos priežastinis ryšys išvis neegzistuoja. Tokiu atveju nenugalima jėga nebus pripažįstama žalos atsiradimo priežastimi ir skolininko atžvilgiu bus taikoma civilinė atsakomybė.

Remiantis būtinąjo priežastinio ryšio teorija, tarp nenugalimos jėgos ir neteisėtų veiksmų egzistuoja būtinasis priežastinis ryšys. Įvykių grandinė: nenugalima jėga – neteisėti veiksmai – žala, remiantis būtinąjo priežastinio ryšio teorija galima pavaizduoti pavyzdžiu. Bendrovė A, sudariusi pervežimo sutartį su tokio pobūdžio paslaugas teikiančia bendrove B, kreipėsi į arbitražą dėl nuostolių išieškojimo, kadangi pastaroji savo įsipareigojimų laiku neįvykdė, dėl ko bendrovė A patyrė didelius nuostolius. Arbitražas nustatęs, jog prisiimtų įsipareigojimų neįvykdymo priežastimi buvo stichinė nelaimė, kurios pasėkoje vežėjas (bendrovė B) neturėjo galimybės pristatyti krovinio į iškrovimo vietą, ieškinį atmetė. Šiuo atveju, vežejo atleidimas nuo atsakomybės už prisiimtų įsipareigojimų neįvykdymą galimas todėl, kad neteisėti veiksmai bei atsiradusi žala, buvo tiesioginė nenugalimos jėgos aplinkybių pasireiškimo pasėkmė. Transporto priemonių nepatekimas į iškrovimo rajoną, tiesiogiai išplaukia iš nenugalimos jėgos aplinkybių pasireiškimo. Jeigu arbitražas nustatytų, kad tarp užsakymo neįvykdymo ir nenugalimos jėgos yra ne būtinasis, o tik atsitiktinis priežastinis ryšys, nekreiptų dėmesio į bendrovės B paaiškinimus dėl stichinės nelaimės, kaip įsipareigojimų pažeidimą sąlygojusios priežasties, pasireiškimą, ir ieškinį tenkintų. Todėl tik nustačius būtinąjį priežastinį ryšį tarp nenugalimos jėgos (stichinės nelaimės) ir neteisėtų veiksmų (prisiimtų įsipareigojimų neįvykdymo) atsiranda sąlygos civilinės atsakomybės netaikymui.

Apžvelgus labiausiai paplitusias teorijas, kuriomis remiantis bandoma atriboti *force majeure* nuo paprasto atsitiktinumo, galima suformuluoti ir įvykio, kaip tam tikros teisinės kategorijos apibrėžimą, kuris jokių būdu nepretenduoja būti vieninteliu teisingu. Taigi, įvykiu yra laikomos aplinkybės, vidiniais ryšiais susijusios su veikla, dėl kurios atsiranda žala bei kurios yra nenumatomos ir neišvengiamos konkrečiam asmeniui, vykdančiam tą veiklą.

Atsitiktinumo atveju, asmuo civilinės atsakomybės taikymo neišvengia. Tokia nuostata remiasi tuo, kad nekaltas (atsitiktinis) pažeidimas laikomas atsitiktinumu (kazusu) ir negali būti tiksliai numatomas, bet gali būti atpažintas kaip iš skolininko veiklos tiesiogiai išplaukianti neigiamo pobūdžio

aplinkybė. Tai reiškia, kad visuomeninių teisinių santykių dalyvis, pažindamas ratą aplinkybių atsitiktinių ir specifinių savo veiklos sričiai yra pajėgus sumažinti tokių įvykių atsiradimo tikimybę iki minimumo. Tokiu teisiniu reguliavimu, nustatant atsakomybę už atsitiktinių įvykių sukeltas neigiamas pasėkmes, siekiama įpareigoti civilinėje apyvartoje dalyvaujančius asmenis atlikti veiksmus, užkertančius atsitiktinių aplinkybių atsiradimo galimybę.

1.5 Nenugalimos jėgos rūšys ir pasireiškimo būdai.

Bandant išskirti tam tikras nenugalimos jėgos, kaip civilinio teisinio instituto rūšis, būtina nustatyti kas, ar tik tam tikras išorinis įvykis (reiškinys), ar ir tam tikros visuomeninio gyvenimo aplinkybės laikytinos *force majeure*. Tai iš esmės priklauso nuo to, kaip plačiai yra traktuojama šio teisės instituto samprata. Siaurąja prasme, nenugalima jėga suprantama kaip įvykis, t.y. atsitikimas, nepriklausantis nuo žmogaus valios. Vadovaujantis tuo, civilinę atsakomybę eliminuojančiomis aplinkybėmis būtų galima pripažinti tik gamtinio pobūdžio reiškinius – potvynius, uraganus, gaisrus ir pan. Teorijoje bei teisminėje praktikoje nenugalima jėga yra aiškinama plačiąja prasme, *force majeure* pripažįstant ne tik įvykius, bet ir visuomeninio gyvenimo aplinkybes. Jau net klasikinė Romos teisė ginkluotus plėšikaujančių gaujų užpuolimus, vagystes, plėšimus ir kitas panašaus pobūdžio aplinkybes laikė *vis maior*³⁰. Vadovaujantis šiuo požiūriu, į nenugalimos jėgos aplinkybių ratą patenką ne tik gamtiniai faktoriai, bet ir socialiniai reiškiniai, kurie pagal savo pobūdį atitinka nenugalimos jėgos požymius. Šalia gamtos reiškinių tai gali būti karas, masiniai neramumai, riaušės, streikai, valdžios organų veiksmai ir kt.

Atsižvelgiant į tokį nenugalimos jėgos sampratos išplėtimą, kuris laikytinas esminiu instituto pokyčiu, padarytu vienodai traktuojant tuos pačius, anksčiau nurodytus nenugalimos jėgos požymius³¹, galimas šio instituto klasifikavimas į tam tikras grupes ar rūšis.

Teisės aktai dažniausiai pateikia neišsamų pavyzdinį įvykių ar aplinkybių, laikytinų nenugalima jėga sąrašą. LR Vyriausybės nutarime “Dėl atleidimo nuo atsakomybės esant nenugalimos jėgos (*force majeure*) aplinkybėms taisyklių patvirtinimo” nenugalima jėga pripažįstama:

- karas (paskelbtas ar nepaskelbtas), pilietinis karas, maištai ir revoliucijos, piratavimas, sabotažas;
- stichinės nelaimės: smarkios audros, ciklonai, žemės drebėjimai, jūrų ar upių potvyniai, žaibai;
- sprogimai, gaisrai, mašinų, gamybinių pastatų ir kurių nors (arba visų) vidaus komunikacijų sunaikinimas;
- boikotai, streikai, lokautai, nespirtus darbas kaip streiko forma, gamybinių ar administracinių pastatų užėmimas bei darbo sustabdymas šalies, prašančios atleisti nuo įsipareigojimų, įmonėje;
- teisėti ar neteisėti valstybės valdymo institucijų veiksmai (išskyrus tuos veiksmus, kurių, remdamasi kitomis sutarties nuostatomis, ėmėsi prašanti atleisti nuo atsakomybės šalis);

³⁰ Д. В. Дождев. Римское частное право. – Москва: Норма-Инфра, 1999. Р. 494.

³¹ D. Ambrasienė, E. Baranauskas, D. Bublienė ir kiti. Civilinė teisė: Prievolių teisė. – Vilnius: LTU, 2004. P. 199.

- kitos nenugalimos jėgos³².

Atsižvelgiant į tai, vienas pagrindinių nenugalimos jėgos aplinkybių klasifikavimo kriterijų, kurio dėka išskiriamos tam tikros *force majeure* rūšys yra jos atsiradimo šaltinis. Remiantis tuo, *force majeure* aplinkybės skirstomos į:

- gamtines. Tai tam tikros aplinkybės atsirandančios natūralioje gamtinėje aplinkoje, tam tikri gamtiniai reiškiniai – potvyniai, žemės drebėjimai, žaibai, kitos stichinės nelaimės.

- antropogenines. Tai aplinkybės, atsirandančios dėl žmogaus veiklos – blokados, teroristiniai aktai, riaušės, streikai, ir kt.

Vadovaujantis šiuo skirstymu, tenka pripažinti, kad labai dažnai prie *force majeure* aplinkybių yra priskiriami valstybės veiksmai. Valstybės veiksmais laikomi įvairūs valstybės institucijų ir pareigūnų veiksmai – tiek teisiniai, tiek fiziniai³³. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. liepos 15d. nutarimo Nr. 840 “Dėl atleidimo nuo atsakomybės esant nenugalimos jėgos (*force majeure*) aplinkybėms taisyklių patvirtinimo” 2 p. nurodo, jog teisėti ar neteisėti valstybės valdymo institucijų veiksmai taip pat laikytini *force majeure*. Tokia nuostata nėra teisinga. Valstybės veiksmai nuo nenugalimos jėgos aplinkybių skiriasi tuo, kad juos dažnai galima numatyti (pvz. parlamente seniai svarstomas įstatymo projektas dėl muitų tam tikroms prekėms įvedimo), arba išvengti jų neigiamo poveikio juos nugalinant (pvz. apskundžiant valstybės institucijų veiksmus teismo ar administracine tvarka). Remiantis tuo, minėto Vyriausybės nutarimo nuostatos vertintinos kritiškai, bei keistinos, o civilinių teisinių santykių subjektams rekomenduotina vadovautis LR CK, kaip aukštesnės teisinės galios akto normomis, kurios imperatyviai nurodo, jog valstybės veiksmai yra savarankiškas atleidimo nuo civilinės atsakomybės pagrindas.

Boikotai, streikai, lokautai, nespirtus darbas kaip streiko forma, gamybinių ar administracinių pastatų užėmimas ir darbo sustabdymas šalies, prašančios atleisti nuo įsipareigojimų, įmonėje pripažįstamas nenugalima jėga tik tuo atveju, jeigu jie kilo nesant įmonės vadovų kaltės. Tokiu atveju, kai jei įmonės vadovybė neatliko tinkamai savo pareigų, numatytų įstatymuose ar sutartyje su darbo kolektyvu, ir dėl to kilo minėtos aplinkybės, tai nebūtų galima laikyti nenugalima jėga.

Būdamos ypatingos savo prigimtimi, *force majeure* aplinkybės gali trukti tam tikrą arba neapibrėžtą laiką. Atsižvelgiant į trukmę, nenugalima jėga klasifikuojama į:

- ilgalaikę;
- trumpalaikę.

³² Nutarime pateiktas nebaigtinis sąrašas aplinkybių ar įvykių kurie gali būti pripažinti *force majeure*. Tai teisinga pozicija, nes ar tam tikras įvykis ar aplinkybė pripažintina nenugalima jėga, nustatinėjama kiekvienu atveju, vertinant ar yra visi požymiai pagal kuriuos galimas įvykio pripažinimas *force majeure*.

³³ A. Petrauskas. Nenugalima jėga (*force majeure*) // Juristas. 2004, Nr. 12. P. 37.

Nuo pastarosios klasifikacijos priklauso, ar skolininkas bus apskritai atleidžiamas nuo atsakomybės, ar prievolės įvykdymas jam bus atidėtas tam tikram terminui. Jeigu *force majeure* aplinkybės trunka ilgai, prisiimtų įsipareigojimų objektyviai tampa nebeįmanoma įvykdyti, todėl prievolė baigiasi. Kai aplinkybės laikinos, joms išnykus atsiranda galimybė įvykdyti prievolę, todėl ji turi būti vykdoma, jeigu kita šalis tebėra suinteresuota gauti tokį pavėluotą įvykdymą.

Force majeure atsižvelgiant į pasikeitusių aplinkybių pobūdį taip pat gali būti skirstomas į:

- politinį. Šiai rūšiai priskirtini pasikeitimai teisėje ar politikoje, kurie įtakoja šalies gebėjimą vykdyti sutartį. Politinis *force majeure* savo ruožtu, gali būti skirstomas į:

- tarptautinį;
- nacionalinį.

Visi politinio pobūdžio reguliavimai, pergrupavimai, taisyklių nustatymai tarptautinėje politinėje arenoje, kurie sukelia sunkumų šalims vykdyti savo įsipareigojimus, priskirtini politiniam tarptautiniam *force majeure*. Tuo tarpu nacionalinis *force majeure* dar smulkiau skirstomas į tiesioginį ir netiesioginį. Pirmasis, reiškia bet kokią valdžios aktą, kuris tiesiogiai įtakoja tarp šalių sudarytą sutartį. Tiesioginiais politiniais reiškiniiais galima laikyti nacionalinės politikos ar teisės aktų pasikeitimą. Netiesioginiais politiniais nacionaliniais reiškiniiais laikytini bendri, konkrečiai nesusiję su tarp šalių susiklosčiusiais tarpusavio teisiniais santykiais reiškiniai, darantys poveikį netiesiogiai, kaip antai blokada, embargas, diplomatinų santykių nutraukimas ir pan.

Atkreiptinas dėmesys, kad politinio pobūdžio *force majeure* aplinkybių išskyrimas yra daugiau teorinio pobūdžio, kadangi daugelio šalių norminiai teisės aktai tokio pobūdžio aplinkybes priskiria valstybės veiksams, kurie laikomi savarankišku civilinės atsakomybės netaikymo ar atleidimo nuo jos pagrindu.

- nepolitinių. Šiai rūšiai galima priskirti jau minėtus gamtinės prigimties (*Act of God*) bei kitus nepolitinio pobūdžio įvykius, kurių šalis negalėjo numatyti, kontroliuoti bei išvengti (radioaktyvus užteršimas, streikai ir boikotai, trukdantys teikti paslaugas ar prekes, stichinės nelaimės).

- ekonominį. Šiai *force majeure* rūšiai priskirtinos tokios aplinkybės kaip žaliavų kainos padidėjimas virš tam tikro lygio, infliacijos augimas, tarptautinių valiutų kursų svyravimai ir pan., kurios prisiimtų įsipareigojimų vykdymą daro neįmanomą arba netikslingą. Tačiau tokios aplinkybės, iš esmės tik apsunkina įsipareigojimų vykdymą, bet nedaro jo neįmanomu, todėl ne visose valstybėse yra pripažįstamos nenugalima jėga. Taigi šis ekonominio pobūdžio *force majeure* aplinkybių išskyrimas yra sąlyginis ir priklausys nuo kiekvienos valstybės nacionalinės teisės nuostatų.

Literatūroje, taip yra išsakomos nuomonės ir dėl nenugalimos jėgos aplinkybių pasireiškimo santykyje su skolininko veiksmais, kurie lemia sutarties neįvykdymą ar žalos atsiradimą. Iš esmės yra

skiriami atvejais, kai veikiant *force majeure* žala padaroma neveikimu arba priešingai – aktyviais veiksmais³⁴. Geriausiai šias situacijas galima iliustruoti pavyzdžiais.

Tarp žvejybos bendrovės ir žuvies perdirbimo įmonės buvo sudaryta sutartis, pagal kurią žvejybos bendrovė įsipareigojo per nustatytą terminą, patiekti tam tikrą kiekį žuvies. Tačiau dėl žvejybos rajone siautusios smarkios audros, žvejybos įmonė savo įsipareigojimų neįvykdė ir nepateikė reikiamo produkcijos kiekio. Vienas iš bendrovės laivų bandė, net siaučiant audrai tęsti žvejybą, tačiau buvo apgadintas ir priverstas grįžti į uostą. Šie žvejybos bendrovės veiksmai reiškė sutarties pažeidimą ir žuvies perdirbimo įmonės nuostolius.

Įvykių grandinę pateiktame pavyzdyje būtų galima pavaizduoti taip: išorinis įvykis (audra jūroje), būdamas nenugalima jėga vienos iš sutarties šalių atžvilgiu, privedė ją prie „neveikimo“ (sutarties neįvykdymo), kuris lėmė kitos sutarties šalies nuostolius.

Galimas ir priešingas atvejis, kai veikiant nenugalimos jėgos aplinkybėms nuostoliai padaromi vienos iš šalių aktyviais veiksmais. Pagal krovinių gabenimo sutartį, gabenant krovinius jūra kilo audra, kurios pasekoje laivui atsirado realus pavojus būti užneštam ant povandeninių uolų. Susiklosčius tokiai ekstremaliai situacijai laivo kapitonas, siekdamas išgelbėti laivą, o tuo pačiu ir krovinį, pašalino dalį gabenamos produkcijos. Nors tokia situacija esant šiuolaikiniam technikos išsivystymo lygiui yra daugiau teorinė, tačiau ji akivaizdžiai parodo, jog veikiant nenugalimos jėgos aplinkybėms, nuostoliai padaromi aktyviais vienos iš šalių veiksmais.

Šitoks *force majeure* aplinkybių pasireiškimo formų išskyrimas, be kita ko patvirtina jau anksčiau minėtą teiginį, kad nenugalima jėga skolininko atžvilgiu visada yra tik išorinio pobūdžio aplinkybė. Šiuo atveju žala atsiranda dėl vienos iš šalies aktyvių veiksmų ar neveikimo, tiesiogiai sąlygoto pašalinių priežasčių, nepriklausančių nuo skolininko valios ir nesusijusių su jo veikimo sfera.

³⁴ О. С. Иоффе. Ответственность по советскому гражданскому праву. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1955. Р. 195-198.

2. ANTROJI DALIS: NENUGALIMA JĖGA – CIVILINĖS ATSAKOMYBĖS NETAIKYMO SĄLYGA

2.1 Atleidimo nuo civilinės atsakomybės atirbojimas nuo atsakomybės netaikymo

Lietuvos CK 6.245 str. nurodo, jog civilinė atsakomybė yra turtinė prievolė, kurios viena šalis turi teisę reikalauti atlyginti nuostolius (žalą) ar sumokėti netesybas (baudą, delspinigius), o kita šalis privalo atlyginti padarytus nuostolius (žalą) ar sumokėti netesybas (baudą, delspinigius).

Civilinė atsakomybė yra viena iš teisinės atsakomybės rūšių taikoma tada, kai prievolė neįvykdoma arba įvykdoma netinkamai. Prievolės pažeidimas daro žalą ne tik kreditoriui, bet dažnai ir platesniam asmenų ratui, nes pareigų nevykdymas vienoje civilinės apyvartos grandyje gali sukelti nesklaidumą didesnėje prekinės ir piniginės apyvartos grandyje³⁵.

Kaip ir bet kuri kita prievolė, civilinė atsakomybė atsiranda tik esant tam tikriems juridiniams faktams, su kuriais yra siejama pareiga atlyginti žalą. Šie faktai yra vadinami civilinės atsakomybės sąlygomis. Civilinės teisės teorijoje bei teismų praktikoje laikomasi vieningos nuomonės, kad yra keturios civilinės atsakomybės sąlygos:

- žala ir nuostoliai (LR CK 6.249);
- neteisėti veiksmai (LR CK 6.246);
- priežastinis ryšys tarp neteisėtų veiksmų ir kilusios žalos arba nuostolių (LR CK 6.249);
- kaltė (CK 6.248).

Bendrosios teisės sistemos valstybėse kalbant apie civilinės atsakomybės sąlygas vartojama kiek kitokia sąvoka – *cause of action* – ieškinio pagrindas. Be to, bendroji teisė pabrėžia objektyviają civilinės atsakomybės pusę – žalą, priežastinį ryšį ir prisiimtą pareigą nevykdyti. Kaltė nurodoma tik kalbant apie deliktinę atsakomybę.

Nors, kaip teigia V. Mikelėnas, tik esant visų juridinių faktų visumai, galima kalbėti apie civilinę atsakomybę kaip apie realiai egzistuojančią prievolę³⁶, pats žalos padarymo faktas dar ne visada reiškia, kad ji gali būti besąlygiškai taikoma. Net ir nustatčius visas būtinas civilinės atsakomybės taikymo sąlygas – neteisėtus veiksmus, žalą, priežastinį ryšį tarp neteisėtų veiksmų bei kilusios žalos ir kaltę, būtina patikrinti ar neegzistuoja tam tikros faktinio pobūdžio aplinkybės, su kuriomis įstatymas sieja civilinės atsakomybės netaikymą ar atleidimą nuo civilinės atsakomybės.

³⁵ D. Ambrasienė, E. Baranauskas, D. Bublienė ir kiti. Civilinė teisė: Prievolių teisė. – Vilnius: LTU, 2004. P. 178.

³⁶ V. Mikelėnas. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. – Vilnius: Justitia, 1995. P. 98.

Būtina pažymėti, kad civilinės atsakomybės netaikymo ir atleidimo nuo civilinės atsakomybės sąvokos nėra tapačios. Iš esmės „civilinės atsakomybės netaikymas“ yra suprantamas labai plačiai ir apima atvejus, kai civilinė atsakomybė apskritai negali atsirasti. Pvz. civilinė atsakomybė neatsiranda, jeigu nėra priežastinio ryšio, kaltės ar kitų civilinės atsakomybės sąlygų. Tuo tarpu „atleidimas nuo civilinės atsakomybės“ apima tik atvejus, kai yra visos jos taikymo sąlygos, tačiau skolininkas įrodo vieną iš pagrindų, dėl kurių jis visiškai arba iš dalies turi būti atleistas nuo civilinės atsakomybės. Pvz. atsakovas įrodo, kad dėl žalos kaltas pats nukentėjęsysis. Todėl, galima daryti išvadą, kad neegzistuojant kuriai nors iš civilinės atsakomybės sąlygų, jeigu įstatymas numato, jog būtinos visos keturios, civilinė atsakomybė negali būti taikoma. Tai reiškia, kad žalą sąlygojo ne skolininko veiksmai, o visiškai pašalinė priežastis (lot. *novus actus*; pranc. *cause étrangere*). Tokia priežastimi visuotinai yra pripažįstama nenugalima jėga.

Daugumoje teorinių darbų atleidimas nuo civilinės atsakomybės ir atvejai kai civilinė atsakomybė visai neatsiranda, nėra aiškiai ir griežtai atribojami, todėl itin dažnai nenugalimos jėgos sąvoka vartojama kalbat išimtinai apie atleidimą nuo civilinės atsakomybės. Tokia pozicija nėra teisinga. *Force majeure* aplinkybės visuomet yra aplinkybės, dėl kurių civilinė atsakomybė net nekyla, tuomet galima sakyti, kad ji netaikoma. Taip yra todėl, jog nenumatomo ir neišvengiamo pobūdžio aplinkybių pasireiškimas, eliminuoja kurią nors vieną iš civilinės atsakomybės sąlygų – neteisėtus veiksmus, kaltę (kai ji siejama su kalte) ar priežastinį ryšį. Pvz. asmuo atlieka veiksmus, kurie sukelia žalą, tačiau šie jo neteisėti veiksmai yra įtakojami pašalinių, nuo jo valios nepriklausančių reiškinių, todėl dėl atsiradusių neigiamų tokių veiksmų pasekmių asmuo nėra kaltas. Atsižvelgiant į pateiktą pavyzdį, darytina išvada, kad *force majeure* atveju eliminuojama ne tik asmens kaltė, bet ir priežastinis ryšys tarp neteisėtų veiksmų ir kilusios žalos. Šios nuomonės laikosi ir mokslininkas E. A. Suchanov, nurodydamas, jog žalai atsiradus dėl nenugalimos jėgos, civilinė atsakomybė negali būti taikoma, nes nėra dviejų anksčiau minėtų civilinės atsakomybės sąlygų³⁷.

Tuo tarpu kitais atvejais – dėl valstybės veiksmų, būtiniosios ginties, savigynos ar kitų aplinkybių atsakomybė kyla, tačiau yra pagrindas visiškai ar iš dalies atleisti asmenį nuo civilinės atsakomybės, jeigu asmuo pateikia įtikinamus žalos padarymo pateisinimo įrodymus. Pvz. įrodo, kad žala atsirado dėl būtiniosios ginties arba jog pats nukentėjęsysis sutiko, kad būtų padaryta žala, ir pan.

Pažymėtina, kad dėl *force majeure* civilinė atsakomybė netaikoma tiek sutartinės, tiek deliktinės atsakomybės atveju³⁸.

³⁷ Отв. ред. Е. А. Суханов. Гражданское право. – Москва: Издательство БЕК, 2000. Т. 1. Р. 452.

³⁸ A. Bakanas, G. Bartkus, G. Dominas ir kiti. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras: Šeštoji knyga (Prievolių teisė. I dalis). – Vilnius: Justitia, 2003. P. 351.

2.2 Nenugalima jėga sutartinėje atsakomybėje

2.2.1 *Force majeure* ypatumai sutartinės atsakomybės atveju

Sutartinė civilinė atsakomybė yra turtinė prievolė, kuri atsiranda dėl to, kad neįvykdoma arba netinkamai įvykdoma sutartis, ir kurios viena šalis turi teisę reikalauti nuostolių atlyginimo ar netesybų, o kita šalis privalo atlyginti dėl sutarties neįvykdymo ar netinkamo įvykdymo padarytus nuostolius arba sumokėti netesybas (LR CK 6.245 str.). Vadovaujantis pateikta sutartinės atsakomybės samprata galima teigti, kad pagrindinės sutartinės atsakomybės rūšys yra dvi – nuostolių atlyginimas ir netesybos (bauda, delspinigiai). Be jų, civilinės teisės literatūroje yra nurodomos ir kitos sutarties pažeidimo teisinės pasekmės:

- suteikimas teisės kreditoriui imtis priemonių, kad prievolė būtų įvykdyta natūra;
- suteikimas kreditoriui papildomų teisių, nenumatytų sutartimi, jei skolininkas nevykdo arba netinkamai vykdo sutartinius įsipareigojimus;
- suteikimas kreditoriui teisės reikalauti, kad sutartis būtų įvykdyta prieš terminą;
- kitos operatyvaus poveikio priemonės, taikomos kai sutartis nevykdoma arba vykdoma netinkamai³⁹.

Taigi, pačia bendriausia prasme, sutartinė atsakomybė nustato sankcijas už sutartinių įsipareigojimų pažeidimą⁴⁰. Tačiau jei skolininkas įrodo, kad sutartis neįvykdyta dėl aplinkybių, kurių negalėjo kontroliuoti bei protingai numatyti sutarties sudarymo metu ir kad negalėjo užkirsti kelio šioms aplinkybėms ir jų pasėkmėms atsirasti, t.y. dėl *force majeure* – jam civilinė atsakomybė nėra taikoma. Kadangi nenugalimos jėgos aplinkybės yra reiškinys nepriklausantis nuo šalies, pažeidusios sutartį valios, todėl tokia šalis atleidžiama nuo atsakomybės už sutarties neįvykdymą kaip nesant jos kaltės.

Sutartinės atsakomybės atveju, *force majeure* pasižymi tam tikra specifika. Pirmiausia, dėl nenugalimos jėgos sutarties neįvykdžiusi šalis privalo pranešti kitai šaliai apie tokių aplinkybių atsiradimą bei jų įtaką sutarties įvykdymui. Būtina pranešti ir tuomet, kai pagrindas nevykdyti įsipareigojimų išnyksta⁴¹. Tuo siekiama apsaugoti kontrahentą nuo nuostolių arba sumažinti jų dydį. Konkretų terminą, per kurį kita šalis turi būti informuota apie aplinkybes, darančias įtaką sutarties įvykdymui gali nustatyti sutartis. Jeigu sutartyje šis terminas neapertas, reikia pranešti per protingą

³⁹ D. Ambrasienė, E. Baranauskas, D. Bublienė ir kiti. Civilinė teisė: Prievolių teisė. – Vilnius: LTU, 2004. P. 211.

⁴⁰ Отв. ред. А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой. Гражданское право. – Москва: Проспект, 2002. Т. 1. P. 651.

⁴¹ A. Petrauskas. Nenugalima jėga (*force majeure*) // Juristas. 2004, Nr. 12. P. 38.

terminą, atsižvelgiant į konkrečią situaciją. Pats pranešimas gali būti atliktas bet kokia forma. Laiku neinformavusi kitos šalies apie atsiradusias nenugalimos jėgos aplinkybes dėl kurių negalima įvykdyti priimtų įsipareigojimų, šalis atsako už nuostolius, kuriuos kita šalis patiria laiku negavusi pranešimo. Tačiau už kitokius nuostolius šalis neatsako, jeigu *force majeure* tikrai yra.

Kitas nenugalimos jėgos ypatumas sutartinės atsakomybės atveju yra tai, kad priklausomai nuo jų trukmės, kyla skirtingi teisiniai padariniai. Visuotinai yra pripažįstama, kad *force majeure* aplinkybės gali trukti tam tikrą arba neapibrėžtą laiką⁴². Jeigu ypatingo pobūdžio aplinkybės trunka ilgai, sutarties paprastai nebeįmanoma įvykdyti, be to, kita šalis gali prarasti suinteresuotumą jos įvykdymu. Tačiau kai tos aplinkybės laikinos, sutarties negalima vykdyti tik tam tikrą laiką, todėl nenugalimos jėgos aplinkybėms išnykus, atsiranda galimybės įvykdyti sutartį, aišku, jeigu kita šalis su tuo sutinka. Taigi, tokiais atvejais sutarties vykdymas atidedamas vėlesniam laikui. Pasibaigus laikinam tokių aplinkybių poveikiui, sutartis privalo būti vykdoma bedraja tvarka.

Reglamentuojant atskiras sutarčių rūšis, tam tikrose sutarties „stadijose“ ypač svarbus tampa nenugalimos jėgos atsiradimo momentas. Pirkimo – pardavimo sutarties atveju, nustatyta bendroji pardavėjo pareiga garantuoti daiktų kokybę, dėl to jis atsako už daiktų trūkumus, jeigu neįrodo, kad šie atsirado dėl nenugalimos jėgos po daiktų perdavimo pirkėjui (CK 6.333 str. 3 d.). Pardavėjas pirkėjui turi atlyginti daikto vertės jo žuvimo momentu ir daikto kainos skirtumą tuomet, kai dėl nenugalimos jėgos žuvęs daiktas paslėptą trūkumą turėjo jau pirkimo-pardavimo sutarties sudarymo metu (CK 6.334 str. 2 d.), o jei pardavėjas apie tą trūkumą žinojo, tai jis privalo ne tik grąžinti pirkėjui sumokėtą kainą, bet ir atlyginti nuostolius (CK 6.334 str. 3 d.).

Nenugalima jėga laikoma svarbiu faktoriumi ir turizmo paslaugų teikimo sutartyje, todėl išskyrus atvejį, kai sutartis numato kelionę organizuoti iš naujo, kelionės organizatorius, atsisakęs sutarties dėl nenugalimos jėgos, neprivalo atlyginti turistui turtinės žalos ir grąžinti pinigų už kelionę (CK 6.751 str. 3 d. 2 p.). Kelionės organizatorius ar asmuo, kurio pagalba jis naudojasi, neprivalo atlyginti turistui atsiradusių nuostolių taip pat ir tuo atveju, kai sutartis dėl *force majeure* nėra vykdoma atsižvelgiant į turistų protingus lūkesčius (CK 6.754 str. 2 d. 3 p.).

Vežimo sutarties atveju dėl nenugalimos jėgos pervežėjas ir siuntėjas yra atleidžiami nuo atsakomybės už transporto priemonių nepateikimą arba jų nepanaudojimą (CK 6.818 str. 2 d. 1 p.). Jeigu vežėjas įrodo, kad vežant keleivius transporto priemonė nustatytu laiku neišvyko arba pavėlavo atvykti į paskyrimo vietą (išskyrus miesto ir priemiestinio susisiekimo transporto priemones) dėl

⁴² A. Bakanas, G. Bartkus, G. Dominas ir kiti. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras: Šeštoji knyga (Prievolių teisė. I dalis). – Vilnius: Justitia, 2003. P. 285.

nenugalimos jėgos, jis yra atleidžiamas nuo transporto įstatymuose nustatytų netesybų mokėjimo keleiviui (CK 6.819 str. 1 d.).

Tiek atlygintinos, tiek ir neatlygintinos pasaulio sutarties atveju, profesionalus ar neprofesionalus saugotojas, tame tarpe viešbučiai, poilsio namai, pensionai, sanatorijos ir kitos panašios įstaigos, neatsako už turto praradimą, trūkumą ar sugedimą tiek prieš atsirandant davėjo pareigai atsiimti daiktą, tiek ir po jos, jei visais atvejais tai įvyksta dėl nenugalimos jėgos (CK 6.845 str. 2, 3 ir 4 d. bei 6.865 str. 6 d.). Jeigu pasaulio sutartis nenustato ko kita, bankai yra atleidžiami nuo atsakomybės už vertybių, padėtų į individualų seifą, neišsaugojimą, jeigu įrodo, kad vertybės dingo dėl nenugalimos jėgos (CK 6.867 str. 5 d.).

Turto patikėjimo sutarties atveju patikėtinis yra atleidžiamas nuo nuostolių, padarytų dėl turto praradimo ar sugedimo, atlyginimo, jei vėlgi įrodo, kad jie atsirado dėl nenugalimos jėgos (CK 6.965 str. 1 ir 2 d.).

Kaip matome, *force majeure* pateisina sutarties neįvykdymą ir panaikina sutarties neįvykdžiusios šalies civilinę atsakomybę. Tačiau nors ir konstatavus nenugalimos jėgos aplinkybes, kita sutarties šalis gali imtis kitų gynybos priemonių – nutraukti sutartį, sustabdyti sutarties vykdymą, ir pan.

2.3.2 Nenugalimos jėgos išlyga, kaip sutartį apsauganti sąlyga

Siekis užtikrinti kiek galima aiškesnius sutarties šalių tarpusavio santykius iš vienos pusės, bei ne visada aiškus ir tikslus civilinės atsakomybės netaikymo ar atleidimo nuo jos pagrindų reglamentavimas pozityviosios teisės normomis, iš kitos pusės, lėmė, jog komercinėje apyvartoje plačiai paplito sutarčių sąlygos numatančios atvejus, kada jos šalys atleidžiamos nuo prisiimtų įsipareigojimų vykdymo. Tokios sutarties sąlygos dažniausiai vadinamos „*force majeure*“ išlygomis. Paprastai jose detalizuojama, kokios konkrečios aplinkybės bus laikomos tarpusavio santykiuose nenugalima jėga, nustatomi terminai, per kuriuos neišnykus tokioms aplinkybėms šalys įgyja teisę nutraukti sutartį ir t.t.

„*Force majeure*“ išlygų pagalba, civilinės atsakomybės netaikymo sąlygos numatytos įstatymuose, sutarties šalių valia gali būti išplėstos, arba atvirkščiai - susiaurintos. Kaip teigia mokslininkas A. S. Kamarov, tokių išlygų turinys kiekvienu atveju skiriasi ir priklauso nuo daugelio aplinkybių, tiek faktinių, tiek ir teisinių⁴³. Pirmiausia, „*force majeure*“ išlygų turinį lemia pačios

⁴³ А. С. Камаров. Ответственность в коммерческом обороте. – Москва: Юридическая литература, 1991. Р. 74.

sutarties teisinis režimas, t.y. teisės normos, kurios numato sutarties neįvykdymo teises pasekmes. Atsižvelgiant į tai, akivaizdu, kad kuo aiškiau civilinės atsakomybės netaikymo atvejai reguliuojami pozityviosios teisės normomis, tuo sutarties šalys linkusios mažiau tikslinti tarpusavio santykius, sutartyje aptardamos nenugalimos jėgos pasireiškimo pasekmes. Todėl, pavyzdžiui anglo – amerikiečių teisės sistemos šalyse, „*frustration*“ ar „*impracticability*“ doktrinų taikymas dėl plačių teismo teisių teisiškai vertinant ir kvalifikuojant kontrahentų tarpusavio santykius, lemia ypatingai detalizuotą „*force majeure*“ išlygų turinį. Tokiomis detaliomis sutarties sąlygomis, šalys sieka išvengti jų tarpusavio santykiams taikytinų sudėtingų, o dažnai ir labai painių precedentinės teisės taisyklių, susijusių su minėtų doktrinų taikymu⁴⁴. Tačiau šalių teisė nustatyti sutartyje, kas bus laikoma nenugalima jėga, nėra absoliuti, kadangi ji negali prieštarauti sąžiningumo ir protingumo principams, pačios sutarties esmei ir negali suteikti skolininkui teisės savo nuožiūra vienašališkai atsisakyti vykdyti prievolę. Taip pat šalių susitarimu negalima pakeisti imperatyvių teisės normų, nustatančių tam tikrų įvykių rizikos priskyrimo kuriai nors konkrečiai šaliai, taisyklių.

Praktikoje dažnai sutinkamos sutartys, kuriuose sutarties šalys apsiriboja nuoroda į nenugalimos jėgos aplinkybes, nenurodydamos konkrečių tokių aplinkybių pasireiškimo atvejų. Tokios išlygos, iš esmės nesuteikia apibrėžtumo kontrahentų tarpusavio santykiams bei lemia pozityviosios teisės taikymą nustatant, ar tam tikras reiškinys sąlygojęs sutarties pažeidimą gali būti pripažintas *force majeure*. Tą patį galima teigti ir apie sutarčių sąlygas, numatančias tik nenugalimos jėgos nustatymo kriterijus.

Dažniau sutinkamos sutarčių sąlygos, kuriose dataliai išvardijami įvykiai, laikytini aplinkybėmis, atleidžiančiomis šalis nuo sutartinių įsipareigojimų vykdymo. Tokiose „*force majeure*“ išlygose šalys nurodo reiškinys, kurie labiausiai susiję su sudaromos konkrečios sutarties aplinka, labiausiai tikėtini šios sutarties vykdymo atžvilgiu ir t.t. Be abejo, toks detalus, „kazualinio“ pobūdžio *force majeure* aplinkybių išvardijimas menkina sutarties teisinę galią, riboja ratą aplinkybių, pripažintinų nenugalima jėga.

Force majeure išlygų poveikis sutarties galiojimui nėra vienodas. Dažnai, nenugalimos jėgos aplinkybės lemia sutarties įvykdymo termino pratęsimą laikotarpiui, kol šios aplinkybės ar neigiamas jų poveikis bus pašalintas. Kitu atveju, *force majeure* aplinkybių pasireiškimas lemia automatišką sutarties galiojimo pabaigą. Šiuo metu, komercinėje praktikoje, aplinkybės dėl kurių nebegalima

⁴⁴ Pvz. JAV komercinėje praktikoje, tipinė pirkimo – pardavimo sutarties „*force majeure*“ išlyga formuluojama taip: nėra viena iš sutarties šalių neatsakys už bet kokį pareigos pristatyti arba priimti prekes (ar jų dalį) neįvykdymą, sąlygotą pareigos laikytis įstatymo, nutarimo, įsako, instrukcijos, įsakymo, arba kitos vyriausybės priemonės arba atsiradusį dėl gamtos jėgų veikimo (*Act of God*), gaisro, potvynio, karo, sabotazo, nelaimingų atsitikimų, darbo konfliktų, nepristatymo arba nutraukimo pristatymo žaliavų, priemonių ar įrengimų, transportavimo nutraukimo arba jo sustabdymo, arba bet kokių kitų panašaus pobūdžio aplinkybių, nekontroliuojamų šalies, kurios atžvilgiu jos įvyko.

objektyviai įvykdyti sutarties, formuluojamos taip, kad nenugalimos jėgos aplinkybių pasireiškimas pirmiausia lemtų sutarties pratęsimą apibrėžtam periodui, ir tik per šį laiko tarpą tokioms aplinkybėms neišnykus *force majeure* pasiekia esminį efektą – sutarties nutraukimą.

Labai svarbus momentas, kalbant apie „*force majeure*“ išlygas yra problema, susijusi su pažeidusios sutartį šalies pareiga, kaip galima greičiau informuoti savo kontrahentą apie nenugalimos jėgos pasireiškimo aplinkybes. Šios pareigos neįvykdymas ne tik lemia sutartį pažeidusios šalies pareigą atlyginti dėl tokio pažeidimo atsiradusius kitos šalies nuostolius, bet ir atima galimybę remtis atsakomybę pašalinančiomis sąlygomis tam laikotarpiui, iki kol buvo pranešta apie *force majeure* aplinkybių atsiradimą. Pažymėtina, jog tokias sankcijas už nesavalaikį pranešimą apie atsiradusias sąlygas, lėmusias sutarties pažeidimą, sutarties šalys taip pat dažnai nurodo sutartyje, aptardamos „*force majeure*“ išlygas.

Nepakankamai tikslus norminis reguliavimas, ne visada vienodas teisinių pasekmių, susijusių su nenugalimos jėgos aplinkybių pasireiškimu vertinimas teisminėje praktikoje, taip pat tarptautinių ekonominių santykių nestabilumas, rinkos konjunktūros reguliavimas, bei kiti panašaus pobūdžio socialinio – ekonominio gyvenimo veiksniai lėmė vadinamųjų „sutarties įvykdymo apsunkinimo“ sąlygų (*hardship*) išplitimą tarptautinėje komercinėje praktikoje. *Hardship* sąlygų tikslas - sumažinti pasikeitusių aplinkybių poveikį sutarties įvykdymui arba sukurti mechanizmą, kurio pagalba sutarties galiojimas pritaikomas naujoms sąlygoms, atsiradusioms jos vykdymo metu⁴⁵. Tai tampa ypač aktualu kalbant apie neterminuotas sutartis dėl ilgalaikio žaliavų tiekimo, investicinius susitarimus, ir pan.

Hardship doktrinos atveju, sutartimi prisiimtų įsipareigojimų vykdymas dėl pasikeitusių aplinkybių tampa sudėtingesniu, tačiau nėra neįmanomas. Kadangi *hardship* bei *force majeure* doktrinos turi daug bendro, todėl gali sudaryti situacijų, kurių atveju įmanomas tiek vienos, tiek kitos teorijos taikymas. Kuri iš jų bus taikoma konkrečiu atveju, priklausys nuo šalies, turinčios teisę remtis pasikeitusiomis aplinkybėmis, kaip sutarties pažeidimą pateisinančiu pagrindu, valios – ar ji norės sutartį nutraukti, motyvuodama nenugalimos jėgos aplinkybėmis, ar norės vykdyti ją toliau, tačiau su pakeistomis sąlygomis. Tuo *hardship* ir skiriasi nuo „*force majeure*“ sutartinių išlygų, nes šiuo atveju sutartis nėra automatiškai nutraukiama. Iš esmės, *hardship* doktrinos taikymas sudaro galimybę sutarties šalims atkurti sutartyje suformuotų ekonominių tarpusavio interesų, pasikeitusių dėl nenumatytų aplinkybių poveikio, balansą⁴⁶, taip išvengiant vieno svarbiausių sutarčių teisės principų – *pacta sunt servanda* pažeidimo.

⁴⁵ А. С. Камаров. Ответственность в коммерческом обороте. – Москва: Юридическая литература, 1991. Р. 84.

⁴⁶ Ten pat. Р. 84.

Aptarus „*force majeure*“ išlygų ypatumus, galima suformuluoti pasiūlymus sutarties šalims, siekiančioms įtraukti panašias sąlygas į sudaromus susitarimus. Formuluojant tokias išlygas, sutarties kontrahentams rekomenduotina tiksliai apibrėžti kiekvienos iš šalių įgaliojimus įvykus nenugalimos jėgos aplinkybėms, išsirinkti apibrėžtą metodą: nustatyti bendrus kriterijus arba numatyti konkrečius atvejus, sudarančius pagrindą civilinės atsakomybės netaikymui sutarties pažeidimo atveju; apibrėžti teisinės pasekmės įvykus *force majeure* aplinkybėms, numatyti tikslią tvarką ir terminus pranešimui apie tokių aplinkybių atsiradimą pateikti.

2.3.3 *Frustration* doktrina

Darbo pradžioje, aptariant nenugalimos jėgos instituto istorinę raidą, buvo minėta, kad bendrosios teisės sistemos šalyse šis institutas įgavo kiek kitokia teisinę formą nei kontinentinės teisės tradicijos šalyse. Anglų – amerikiečių teisės doktrinoje bei teismų praktikoje, pirmiausia išsiskyrė nenugalimos jėgos instituto skaidymas pagal atsakomybės rūšį. Deliktinėje atsakomybėje, aplinkybėms lėmusioms žalos atsiradimą nepriklausomai nuo skolininko valios apibūdinti naudojamas terminas *Act of God*. Tuo tarpu sutartinės atsakomybės atveju, susiformavo „*frustration*“ doktrina.

Frustration (žlugusio sutarties tikslo) doktrinos pagrindą sudaro „radikalus aplinkybių pasikeitimas“, reikalaujantis atsakyti į klausimą: ar būtų priverstinai įvykdytas sutartinis įsipareigojimas iš esmės pasikeitus aplinkybėms, ir ar toks aplinkybių pasikeitimas radikaliai pakeistų prisiimtų įsipareigojimų vykdymą, palyginus su pradine situacija⁴⁷? Ar aplinkybės tikrai radikaliai pasikeitė *frustration* doktrinos atžvilgiu, nustatyti yra gana sunku, ir čia teismų praktika susiduria su didelėmis problemomis. Tai liudija teismų sprendimai byloje, kuriuose buvo nagrinėjami ginčai susiję su 1956 m. Sueco kanalo uždarymu (*Tsakiroglou & Co. Ltd. v. Noble Thorl GmbH* (1962); *Ocean Tramp Tankers Corp. v. V/O Sovracht* (1964))⁴⁸. Atsižvelgiant į tai, teisės doktrina ir teismų praktika stengiasi suformuoti kriterijus, kurie esant tam tikrai situacijai lemtų sutarties „žlugimą“. Paprastai, įvykiu sukeliančiu *frustraciją*, teismai pripažįsta sutarties dalyko žuvimą gaisro metu arba dėl kitos stichinės nelaimės, sprogimą ar laivo užnešimą ant seklumos, sutarties dalyko rekviziciją pagal vyriausybės sprendimą, laivo užgrobimą ir kt. Ganėtinai tvirtai, Anglijos precedentinėje teisėje susiformavo praktika, karinius veiksmus laikyti aplinkybėmis, lemiančiomis *frustration* doktrinos taikymą, jei kariniai veiksmai sudaro kliūtis sutarties įvykdymui. Apskritai, sąrašas aplinkybių darančių sutartį „žlugusia“, yra gana įvairus. Iš kitos pusės, paprasti nepatogumai, sunkumai ar finansiniai

⁴⁷ А. С. Камаров. Ответственность в коммерческом обороте. – Москва: Юридическая литература, 1991. Р. 59.

⁴⁸ K. Zweigert, H. Kotz. Lyginamosios teisės įvadas. – Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 449-450.

nuostoliai dėl sutarties įvykdymo, termino praleidimas dėl kontrahentų prisiimtos komercinės rizikos, pripažintinos aplinkybėmis, nedarantiomis sutartį „žlugusia“.

Teisinėje literatūroje vieningai skiriami tokie pagrindiniai frustracijos požymiai:

- sudarius sutartį įvyko tam tikri įvykiai ar buvo padaryti veiksmai, kurių sudarant sutartį nebuvo galima numatyti;
- dėl įvykių ar veiksmų, kurių nebuvo galima numatyti sudarant sutartį, nėra sutarties šalies, privalančios įvykdyti sutartį, kaltės;
- dėl įvykių ar veiksmų, kurių nebuvo galima numatyti sudarant sutartį, sutarties negalima įvykdyti, nes šalis negali pateikti kitai šaliai to, ką toji tikėjosi gauti pagal sutartį;
- šalys sutarties sudarymo momentu įvykių ir veiksmų, dėl kurių sutarties įvykdymas tapo neįmanomas, nenumatė ir negalėjo numatyti⁴⁹.

Anglijos *frustration* doktrinos ypatingumas, kalbat apie civilinės atsakomybės netaikymą už sutarties neįvykdymą, lyginant su „kontinentinės teisės“ šalims gerai žinomu *force majeure* institutu – tai „numatomumo“ kriterijaus suvokimas. Kontinentinės Europos šalyse, kaip taisyklė, galėjimas numatyti nepalankios aplinkybės, sutrukdžiusios įvykdyti sutartį, atsiradimą neatleidžia asmens nuo civilinės atsakomybės už prisiimtą įsipareigojimų neįvykdymą. Anglijos teisėje faktas, kad šalys sudarydamos sutartį realiai galėjo numatyti, jog atsiras tam tikra aplinkybė ar situacija, daranti sutarties įvykdymą neįmanomu dar nereiškia, kad *frustration* doktrina nebus taikoma. Įvykiusios situacijos kvalifikacija priklausys nuo to, kaip bus aiškinama pati sutartis, nuo sutarties turinio ir tikrosios šalių valios suvokimo. Numatymas sutartyje tam tikrų situacijų ar aplinkybių, galinčių sukelti kliūčių sutarties įvykdymui, daro *frustration* doktrinos taikymą tam įvykiui negalimu.

Frustration doktrinos taikymo pasėkmes geriausiai apibūdina 1943 m. „Beverčių sutarčių“ įstatymo 1 str. teigiantis, jog esant frustracijai, sutarties šalių civilinė atsakomybė neatsiranda ir jos yra atleidžiamos nuo tolesnio sutartinių įsipareigojimų vykdymo, gražindamos viena kitai tai, ką jau yra pagal sutartį gavusios.

JAV teisė ir teismų praktika iš esmės perėmė Anglijos *frustration* doktrina, tačiau tai nebuvo padaryta mechaniškai. Dinamiškesnis ekonominių santykių pobūdis, agresyvesnis amerikietiškojo ekonominio vystimosi charakteris, suteikė seniesiems angliškosios *frustration* doktrinos principams naują turinį ir pasuko šį teisės institutą tokia vystimosi kryptimi, kuri išplėtė negalėjimo įvykdyti sutartį koncepciją.

⁴⁹ V. Mikelėnas. Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija. – Vilnius: Justitia, 1996. P. 424.

JAV skiriami atvejai, kai pasikeitusios aplinkybės sutartinių įsipareigojimų įvykdymą daro nepraktišką ar iš esmės apsunkina (*impracticability*), ar šios aplinkybės sutartinių įsipareigojimų įvykdymą daro beprasmį ir netikslingą (*frustration*)⁵⁰. Taip pat yra skiriamas ir objektyvus negalėjimas įvykdyti sutartį (*impossibility*)⁵¹.

Nepraktiškumo (*impracticability*) atveju, sutartį dažniausiai įvykdyti būtų galima, tačiau tai sukeltų ją vykdančiai šaliai nepaprastai daug sunkumų ir būtų nesąžininga iš šalies reikalauti ją įvykdyti. *Impracticability* doktrina taikoma įrodžius keturias aplinkybes:

- sudarius sutartį įvyksta šalių nekontroliuojami įvykiai, darantys sutarties įvykdymą nepraktišką;
- dėl įvykio atsiradimo nėra skolininko kaltės;
- įvykusio įvykio neatsiradimo prielaida, buvo pagrindinė sutarties sudarymo sąlyga;
- skolininkas nebuvo įsipareigojęs įvykdyti savo prievolės bet kokiomis sąlygomis.

Nepraktiškumo doktrina panaši į sutarties įvykdymo negalimumo doktriną (*impossibility*). Sutarties neįvykdymas gali būti pateisinamas ir jos neįvykdžiusi šalis gali būti atleista nuo civilinės atsakomybės, jeigu sutarties negalima įvykdyti dėl ją sudarius atsiradusių aplinkybių, už kurias skolininkas neatsako. JAV teismų praktika laikosi nuomonės, kad sutarties objektyviai neįmanoma įvykdyti, jei privalėjusi tai padaryti šalis miršta, sunkiai sužalojama ar tampa neveiksni. Sutarties neįvykdymą taip pat galima pateisinti, jeigu jos neįmanoma įvykdyti dėl ją sudarius atliktų valdžios veiksmų ar sutarties dalyko žuvimo. Tačiau, laikinas negalėjimas įvykdyti sutartį nėra laikomas objektyvia, jos neįvykdymą pateisinančia priežastimi.

Amerikietiškas „*frustration*“ doktrinos variantas įtvirtintas JAV vieningo komercinio kodekso 2-615 str. kaip atleidimas nuo atsakomybės išnykus sąlygoms, buvusioms sutarties sudarymo prielaidomis. Kartais tai dar vadinama „sutarties tikslo netekimu“⁵². Iš esmės tai reiškia, kad abi sutarties šalys gali įvykdyti sutartį be jokių papildomų pastangų, tačiau sutarties įvykdymas vienai šaliai nieko neduotų, t.y. ji negautų visiškai nieko, ko tikėjosi sudarydama sutartį, taigi sutarties įvykdymas taptų bevertis ir netikslingas. *Frustration* doktrinos taikymas galimas, jei:

- sudarius sutartį atsiradusi aplinkybė sužlugdė šalies tikslą ir jis tapo visiškai arba beveik visiškai nepasiekiamas;
- šalis nėra įsipareigojusi įvykdyti sutartį bet kokiomis sąlygomis, t.y. net ir žlugus jos tikslui;
- dėl įvykio ar aplinkybės atsiradimo nėra sutarties šalies kaltės;

⁵⁰ K. Zweigert, H. Kotz. Lyginamosios teisės įvadas. – Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 450-451.

⁵¹ A. C. Камаров. Ответственность в коммерческом обороте. – Москва: Юридическая литература, 1991. P. 63.

⁵² R. Stanislovaitis. Lietuvos komercinė teisė. – Vilnius: Ekonomikos mokymo centras, 2003. P. 147.

■ šio įvykio nebuvimas ir jo neatsitikimas ateityje, buvo pagrindinė sutarties sudarymo prielaida⁵³.

⁵³ V. Mikelėnas. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. – Vilnius: Justitia, 1995. P. 252.

2.4 Nenugalima jėga deliktinėje atsakomybėje

Visuotinai yra žinoma, kad žala padaroma ne tik pažeidus tarp šalių jau egzistuojantį teisinį santykį – prievolę, kuris atsiranda dėl jų sudaryto sandorio, administracinio akto ar kitokių juridinių faktų (tokiu atveju kyla sutartinė civilinė atsakomybė), bet ir kai vienas asmuo padaro žalą kitam, nepriklausomai nuo to, buvo ar nebuvo tarp jų prievoliniai santykiai iki žalos padarymo. Asmeniui padariusiam tokią žalą, atsiranda prievolė ją atlyginti, jei įstatyme yra numatytos sąlygos, būtinos prievolei dėl žalos atlyginimo atsirasti. Tokiu atveju galime kalbėti apie deliktinės civilinės atsakomybės taikymą.

Nors nenugalimos jėgos instituto reikšmė sutartinėje atsakomybėje yra žymiai didesnė, nei deliktinėje, tačiau ir žalos padarymo deliktu atveju, atsakomybė nekyla jei nustatomos ypatingo, nenumatomo ir neišvengiamo pobūdžio aplinkybės, lėmusios neigiamų padarinių atsiradimą. *Force majeure* aplinkybėms didžiausias vaidmuo tenka kalbant apie padidintą atsakomybę, arba kitaip – atsakomybę be kaltės.

Atsakomybės be kaltės pagrindas yra rizikos teorija. Jos esmę sudaro tai, kad asmuo naudoja pavojingą objektą arba vykdo kitą pavojingą veiklą, kurios nepajėgia visiškai kontroliuoti, todėl nepagrįsta būtų reikalauti laikytis visų įmanomų atsargumo taisyklių, nes ir jų laikantis išliks realus žalos atsiradimo pavojus⁵⁴. Be to, tokia pavojinga veikla negali būti ir uždrausta, nes ji yra labai naudinga visuomenei.

Absoliuti atsakomybė yra pripažįstama beveik visų šalių teisės sistemose. Anglijos deliktinėje teisėje žinomi tokie pagrindiniai atsakomybės be kaltės (*strict liability*) atvejai:

- atsakomybė už pavojingų medžiagų, galinčių sukelti žalą, nutekėjimą iš savininko žemės;
- pavojingų judančių objektų ir statinių savininkų atsakomybė;
- laukinių gyvūnų savininkų atsakomybė⁵⁵.

JAV norminiai teisės aktai padidintą atsakomybę numato dviem atvejais:

- atsakomybė už pavojingus daiktus ir pavojingą veiklą, bei atsakomybė už ugnį;
- atsakomybė už gyvūnų padarytą žalą⁵⁶.

Atsakomybės be kaltės atveju, civilinės atsakomybės taikymui užtenka nustatyti tris sąlygas – žalą, neteisėtus veiksmus bei priežastinį ryšį tarp atsiradusios žalos ir neteisėtų veiksmų. Kaltė, šiuo atveju nėra svarbi, nes pats žalos atlyginimo faktas siejamas ne su kalte, bet su pačiu žalos kilimo faktu.

⁵⁴ V. Mikelėnas. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. – Vilnius: Justitia, 1995. P. 229.

⁵⁵ Е. А. Павлодский. Случай и непреодолимая сила в гражданском праве. – Москва: Юридическая литература, 1978. P. 53.

⁵⁶ Ten pat. P. 53.

Tačiau absoliuti atsakomybė nėra beribė, kadangi egzistuojant tam tikroms aplinkybėms ji nekyla. LR CK numato, jog padidintos atsakomybės atveju, tik dėl nenugalimos jėgos, nukentėjusiojo asmens tyčios arba didelio neatsargumo už žalą atsakingas asmuo gali išvengti civilinės atsakomybės taikymo⁵⁷. Pažymėtina, kad LR CK padidintą atsakomybę, o kartu ir atleidimą nuo jos esant *force majeure* numato trim atvejais:

- nustatant statinių savininko (valdytojo) atsakomybę už žalą, padarytą dėl pastatų, statinių ar kitokių konstrukcijų, įskaitant kelius, sugriuvimo ar dėl kitokių jų trūkumų (LR CK 6.266 str.);
- nustatant atsakomybę už gyvūnų padarytą žalą (LR CK 6.267 str.);
- nustatant atsakomybę už didesnio pavojaus šaltinio padarytą žalą (LR CK 6.270 str.).

Taigi, nenugalima jėga, kaip ir nukentėjusiojo asmens tyčia ar didelis neatsargumas, apibrėžia atsakomybės be kaltės taikymo ribas. Tai galima paaiškinti tuo, kad žalos atsiradimo dėl *force majeure* atveju, atsakomybės be kaltės subjekto (pvz. didesnio pavojaus šaltinio valdytojo) veiksmai laikomi teisėtais, kadangi didesnio pavojaus šaltinio sukeltos neigiamos pasėkmės atsiranda ne dėl jo eksploatacijos, bet dėl išorinio pobūdžio aplinkybių poveikio.

Deliktinės atsakomybės atveju, aplinkybės lemiančios civilinės atsakomybės netaikymą, apibūdinamos tais pačiais požymiais kaip ir civilinės atsakomybės atvejais, t.y. jos turi būti ypatingos, nenumatomos ir neišvengiamos. Rusų teisės mokslininko O. S. Joffe nuomone, didesnio pavojaus šaltinio valdytojo ar kito subjekto atsakomybė veikiant nenugalimos jėgos aplinkybėms nekyla, dėl ypatingo situacijos, kurios sąlygomis atsiranda žala, charakterio⁵⁸. Labai svarbu pažymėti, kad atsakomybė be kaltės vaidina prevencinį vaidmenį, kadangi įstatymų leidėjas, įtvirtindamas tokią atsakomybės rūšį, reikalauja iš civilinės apyvartos subjektų atsižvelgti į savo veikloje galinčias įvykti atsitiktines aplinkybes, tipiškas dėl tam tikros veiklos rūšies. *Force majeure* santykiyje su atsakingo asmens veikla yra išorinio pobūdžio reiškiniai, kurie pasireiškia neišvengiamų procesų forma, bei neturi nieko bendro su vidine pažeidėjo veiklos sfera. Be to, šios aplinkybės savo apimtimi tokios ypatingos, kad net būdamos numatomomis, jos negali būti išvengiamos.

⁵⁷ Deliktinės atsakomybės netaikymas dėl nenugalimos jėgos aplinkybių įtvirtintas ne tik LR CK, bet ir kituose įstatymuose, pvz. LR Produktų saugos įstatyme.

⁵⁸ О. С. Иоффе. Ответственность по советскому гражданскому праву. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1955. P. 199.

2.5 *Force majeure* aplinkybių įrodinėjimas

Nenugalimos jėgos aplinkybės lemia civilinės atsakomybės netaikymą. Tačiau savaime suprantama, jog norint, kad civilinė atsakomybė nekiltų, būtina įrodyti tokių aplinkybių egzistavimą ir jų poveikį galimybei įvykdyti prisiimtus įsipareigojimus arba, deliktinės atsakomybės atveju, jog ta aplinkybė lėmė tiesioginį žalos atsiradimą.

Iš esmės *force majeure* – įrodinėjimo reikalas. Taip galima teigti remiantis tuo, kad beveik visais atvejais, pažymint nenugalimos jėgos „procesinę“ pusę yra kalbama apie tai, kad civilinė atsakomybė netaikoma, jei asmuo įrodo egzistavus tam tikras nenumatomo ir nepašalinamo pobūdžio aplinkybes. Tokios aplinkybės gali būti įrodinėjamos visomis įmanomomis, bei įstatymų leidžiamomis priemonėmis (liudytojų paaiškinimais, rašytiniais įrodymais, daiktiniais įrodymais, ekspertų išvadomis ir kt. (LR CPK 177 str. 2 d.)), kurios priklausomai nuo susidariusios faktinės situacijos gali patvirtinti ar paneigti tų aplinkybių egzistavimą.

Taip pat, nenugalimos jėgos aplinkybių egzistavimui įrodyti gali būti panaudoti ir pranešimai bei publikacijos visuomenės informavimo priemonėse. Be to, tam tikrose situacijose *force majeure* aplinkybės yra akivaizdžios ir visiems žinomos (pvz. kariniai veiksmai tam tikroje teritorijoje), todėl tokių aplinkybių nereikia papildomai įrodinėti.

Atskirai derėtų aptarti Prekybos, pramonės ir amatų rūmų išduodamas pažymas apie nenugalimos jėgos (*force majeure*) aplinkybes, kilusias ir egzistavusias Lietuvos teritorijoje. Pagal LR CPK 197 str. 2 d. tokia pažyma laikoma *prima facie* įrodymu, t.y. ši pažyma yra oficialus rašytinis įrodymas, turintis didesnę įrodomąją galią nei kitos įrodinėjimo priemonės. Rūmų, kaip valstybės įgaliotos institucijos, išduotoje pažymoje patvirtintos aplinkybės laikomos visiškai įrodytomis iki jos bus paneigtos kitais įrodymais, išskyrus liudytojų parodymus. Taigi, nugincyti Prekybos, pramonės ir amatų rūmų pažymas, liudijančias nenugalimos jėgos (*force majeure*) aplinkybes, negalima liudytojų parodymais, išskyrus atvejį, kai tai prieštarautų sąžiningumo, teisingumo ir protingumo principams.

Asmuo, norintis gauti pažymą Prekybos, pramonės ir amatų rūmams pateikia:

- prašymą rūmų generaliniam direktoriui;
- sutartį bei jos lydimočius dokumentus, pagal kuriuos dėl nenugalimos jėgos aplinkybių neįvykdė savo įsipareigojimų;
- kompetetingų tarnybų išduotus dokumentus, įrodančius nenugalimos jėgos aplinkybių egzistavimą;
- dokumentus, patvirtinančius, kad asmuo nedelsdamas pranešė apie nenugalimos jėgos aplinkybių egzistavimą kitais sutarties šaliai;

■ dokumentus, įrodančius sutartinių įsipareigojimų neįvykdymo dėl nenugalimos jėgos aplinkybių mastą;

■ dokumentą apie rūmams sumokėtą rinkliavą;

■ prireikus – kitus papildomus dokumentus⁵⁹.

Rūmai išnagrinėja asmens prašymą per 10 kalendorinių dienų nuo jo gavimo ir surašo pažymą apie nenugalimos jėgos (*force majeure*) aplinkybių egzistavimą, o nenustačius tokių aplinkybių – motyvuotą atsisakymą išduoti pažymą. Pažyma įforminama firminiame rūmų blanke, pasirašoma rūmų generalinio direktoriaus ir patvirtinama antspaudu.

Nepaisant to, jog nenugalimos jėgos aplinkybės gali būti įrodinėjamos visomis įstatymų leidžiamomis priemonėmis, pats įrodinėjimo procesas yra gana sudėtingas, nes būtina įrodyti ne tik tai, kad asmuo nevykdantis prisiimtų įsipareigojimų negalėjo numatyti tam tikrų aplinkybių atsiradimo ir išvengti jų neigiamo poveikio gebėjimui vykdyti prisiimtus įsipareigojimus, bet ir kad neturėjo ir neprivalėjo jų numatyti. Vertinant šiuos kriterijus būtina vadovautis sąžiningo, rūpestingo bei atsargaus asmens elgesio standartu⁶⁰, todėl konstatuoti, ar tam tikros aplinkybės konkrečioje situacijoje yra *force majeure* ar ne, pripažinti jų nenumatomumą ir neišvengiamumą gali tik teismas įstatymų sustatyta tvarka.

Iš esmės įrodymai, kurias šalis remiasi įrodinėdama nenugalimos jėgos aplinkybių pasireiškimo faktą, gali būti įvairiausi. Tačiau įrodymai turi būti pakankami, kad patvirtintų tam tikrų aplinkybių, pretenduojančių būti pripažintomis *force majeure* egzistavimą, o taip pat ir tai, kad tos aplinkybės buvo ypatingos, nenumatomos ir jokioms priemonėmis nepašalinamos.

⁵⁹ A. Petrauskas. Nenugalima jėga (*force majeure*) // Juristas. 2004, Nr. 12. P. 37-38 P.

⁶⁰ LAT CBS teisėjų kolegijos 2005 m. lapkričio 02 d. nutartis c.b. *UAB "Kopra" v. UAB „Baltic forwarding and shipping“*, Nr. 3K-3-534/2005, kat. 67.; LAT CBS teisėjų kolegijos 2004 m. lapkričio 30 d. nutartis c.b. *UAB "Limedika" v. AB „Lietuvos draudimas“*, Nr. 3K-3-591/2004, kat. 67.

2.6 Nenugalimos jėgos aplinkybių sukeltos pasekmės

Tarp teisės mokslininkų nekyla ginčų, kad nenugalima jėga yra pagrindas netaikyti tiek sutartinės, tiek ir deliktinės atsakomybės. Ši nuostata remiasi tuo, jog dėl nenumatomo ir neišvengiamo pobūdžio aplinkybių objektyviai tampa neįmanoma įvykdyti prisiimtų įsipareigojimų ar kitam asmeniui padaroma tiesioginė žala. Todėl tokių aplinkybių pasireiškimas iš esmės lemia prievolės pabaigą (LR 6.127 str.). Tačiau, kad prievolė pasibaigtų dėl nenugalimos jėgos, būtinos tam tikros sąlygos:

- objektyvų negalėjimą įvykdyti prisiimtų įsipareigojimų, turi lemti tokios aplinkybės, už kurias skolininkas neatsako, t.y. *force majeure*.
- prievolės objektyviai nebeįmanoma įvykdyti, t.y. tokiomis aplinkybėmis jos niekas negalėtų įvykdyti. Jeigu negalėjimas įvykdyti yra subjektyvus, pvz. skolininkas negali įvykdyti prievolės dėl to, kad neturi pakankamai pinigų, ji negali baigtis.
- aplinkybės, dėl kurių nebeįmanoma įvykdyti prievolės kilo po prievolės atsiradimo, bet prieš tai, kai skolininkas ją pažeidė.

Tik esant visoms tris minėtoms sąlygoms, prievolė pasibaigia. Tačiau jei aplinkybės, lėmusios prievolės pažeidimą, atsirado dėl skolininko kaltės, negalėjimas įvykdyti prievolės yra subjektyvus ar atsirado iki *force majeure* aplinkybių atsiradimo prievolę, kurios neįmanoma įvykdyti pakeičia kita – civilinės atsakomybės prievolė.

Dvišalėse sutartyse, jeigu viena šalis negali įvykdyti prievolės dėl *force majeure*, kita šalis neturi teisės reikalauti, kad sutartis būtų įvykdyta. Tokiu atveju remiamasi aukščiau nurodytais kriterijais.

Nenugalimos jėgos aplinkybės lemia objektyvų negalėjimą vykdyti prisiimtų įsipareigojimų. Tokiu atveju, šalys turi teisę reikalauti grąžinti visą ką jos įvykdė be atitinkamo priešpriešinio įvykdymo, t.y. taikoma restitucija (lot. *restitutio* – grąžinimas į ankstesnę padėtį) - civilinės teisės gynybos būdas, kai šaliai grąžinama tai, ką ji perdavusi kitai šaliai, o iš nepagrįstai įgijusios šalies išieškoma tai, ką ji perdavusi kitai šaliai⁶¹. Tai ypač svarbu tais atvejais, kai vykdymas yra nelygiavertis arba jei jis buvo pradėtas vienos iš šalių⁶². Restitucija paprastai taikoma natūra. Tačiau tam tikrais atvejais restitucijos natūra įvykdyti neįmanoma, pvz. dėl nenugalimos jėgos žuvus individualiais požymiais apibūdintam daiktui, ar kai restitucijos taikymas natūra sukeltų šalims didelių nepatogumų.

⁶¹ A. Dambrauskaitė. Restitucijos taikymo sandorių pripažinimo negaliojančiais bylose problemos // Jurisprudencija. 2003, Nr. 37. P. 80.

⁶² R. Stanislovaitis. Lietuvos komercinė teisė. – Vilnius: Ekonomikos mokymo centras, 2003. P. 146.

Tokiu atveju, vietoj restitucijos natūra yra taikoma pinigine kompensacija ir piniginis ekvivalentas skaičiuojamas pagal tas kainas, kurios galiojo tuo metu, kai skolininkas gavo tai, ką privalo gražinti.

Jei turtas dėl nenugalimos jėgos sunaikinamas tai restitucija netaikoma, tačiau skolininkas privalo perleisti kreditoriui reikalavimą dėl kompensacijos už žuvusį turtą arba perduoti kreditoriui jau gautą kompensaciją už sunaikintą turtą. Bet jei skolininkas yra nesažiningas arba restitucija taikoma dėl jo kaltės, jis privalo išmokėti kreditoriui pinigine kompensaciją, nebent įrodytų, kad daiktas būtų žuves net ir valdomas kreditoriaus. Tokiu atveju skolininkas nuo pinigines kompensacijos mokėjimo yra atleidžiamas.

Bendrosios teisės sistemos šalyse, *frustration* doktrinos atveju šalys atleidžiamos tik nuo pareigos vykdyti sutartį ateityje. Todėl jos išsaugo teises įgytas pagal sutartį iki sutarties žlugimo momento, tačiau praranda galimybę įgyti teises, kurias būtų įgijusios ateityje.

Anglijos teisėje, *frustration* doktrinos taikymo pasėkmes reglamentuoja 1943 m. „Beverčių sutarčių“ įstatymas, numatantis kad:

- pareiga sumokėti pinigus baigiasi *frustration* doktrinos atsiradimo momentu;
- sumokėtos sumos turi būti gražintos jas sumokėjusiai šaliai;
- teismas gali priteisti atlyginti išlaidas, kurias patyrė sutartį pradėjusi vykdyti šalis;
- šalis privalo atlyginti kitai šaliai gauto iš kitos šalies iki *frustration* momento turto vertę⁶³.

Frustration doktrinos pasėkmių taikymas Anglijos teismų praktikoje gana sudėtingas, kadangi teismams Anglijoje suteikta labai mažai iniciatyvos teismo procese, teismai nėra lankstūs, turi tiksliai taikyti teisės normas, todėl sprendimai panašiomis aplinkybėmis gali skirtis, priklausomai nuo subjektyvaus tų normų interpretavimo, pavyzdžiui, kada vertinti turtą – prieš nenugalimą jėgą, ar po jos. Kitų bendrosios teisės šalių (pvz. JAV) teismams suteikiama daugiau teisių ir jie gali padalinti šalių neišvengiamus nuostolius atsižvelgiant į gerą valią, teisingumo, protingumo principus.

Sprendžiant restitucijos klausimą, svarbu nustatyti, nuo kada šalims pereina rizika už sutarties dalyko praradimą, pavyzdžiui, pagal Anglijos ir Italijos teisę, pirkėjui atsakomybė už prekes pereina iš karto po sutarties sudarymo, taigi jis privalėtų už jas sumokėti net ir tuo atveju, jei prekės nepasiektų pirkėjo dėl nenugalimos jėgos aplinkybių. Iš esmės, taip pat santykius tarp pirkimo - pardavimo sutarties šalių reglamentuoja CK 6.320 straipsnis.

Negalėjimas įvykdyti prievolės, kaip nenugalimos jėgos pasėkmė, savo apimtimi gali būti visiškas arba dalinis. Jeigu aplinkybė, dėl kurios neįmanoma vykdyti prisiimtų įsipareigojimų laikina, tai skolininkas atleidžiamas nuo įsipareigojimo vykdymo laikotarpiui, kuris yra protingas, atsižvelgiant

⁶³ V. Mikelėnas. Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija. – Vilnius: Justitia, 1996. P. 427.

į tos aplinkybės įtaką įsipareigojimų vykdymui. Be abejo, toks terminas turi būti nustatomas atsižvelgiant į skolininko galimybes vėliau įvykdyti prisiimtus įsipareigojimus, bei kreditoriaus suinteresuotumą, nepriklausomai nuo vėlavimo gauti prievolės įvykdymo rezultata. Šiuo atveju kreditorius gali sustabdyti savo priešpriešinių įsipareigojimų vykdymą. Jeigu prievolės negalima įvykdyti tik iš dalies, ta dalimi prievolė pasibaigia, tačiau kita prievolės dalis turi būti vykdoma bendraisiais pagrindais.

Nenugalimos jėgos aplinkybių pasireiškimas lemia ir ieškinio senaties termino sustabdymą (LR CK 1.129 str. 1 d. 1 p.). Tačiau šiuo atveju nenumatomo ir neišvengiamo pobūdžio aplinkybės turi atsirasti per paskutinius šešis ieškinio senaties termino mėnesius, o kai tas terminas yra trumpesnis negu šeši mėnesiai – per visą ieškinio senaties laiką (LR CK 1.129 str. 2 d.).

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

Apibendrinant viską, kas buvo detaliai nagrinėta ankstesniuose šio darbo skyriuose, galima daryti tokias išvadas:

- Nenugalima jėga (*force majeure*) – tai ypatingo pobūdžio aplinkybės, kurių negalima kontroliuoti ir protingai numatyti, bei negalima užkirsti kelio šių aplinkybių ar jų pasekmių atsiradimui. Bendrosios teisės sistemos šalyse analogiškas reiškinytis sutartinėje atsakomybėje aiškinamas remiantis *frustration*, deliktinėje – *Act of God* doktrinomis. Todėl civilinės teisės instituto prasme, nenugalimą jėgą galima apibūdinti kaip teisės normų grupę, reglamentuojančią neįmanomą išvengti, išorinio pasaulio įvykį ar jo pasėkmes, kurių asmuo objektyviai negali numatyti ir už kurias jis neatsako.

- Tam tikro įvykio ar reiškinio priskyrimas *force majeure* aplinkybėms, priklauso nuo tokius reiškinius individualizuojančių požymių sutapimo su norminiuose teisės aktuose įtvirtintais tipiniais nenugalimos jėgos požymiais. Tiek teisės doktrinoje, tiek teismų praktikoje jais laikomi: įvykio ypatingumas, jo nenumatomumas, neišvengiamumas, bei išorinis pobūdis. Vienodai traktuojant šiuos nenugalimos jėgos aplinkybes apibūdinančius požymius, *force majeure* pripažįstami ne tik gamtinės prigimties reiškiniai – potvyniai, gaisrai, uraganai, ir kt., bet ir socialiniai visuomeninio gyvenimo įvykiai – karai, riaušės, masiniai neramumai ir kt.

- Nenugalima jėga nėra absoliuti teisinė kategorija, į kurios samprata vieni reiškiniai besąlygiškai patenka, o kiti niekada negali būti laikomi *force majeure*. Remiantis tuo, tam tikro įvykio pripažinimą nenugalima jėga lemia jo pobūdis, pasireiškimo mastas, vieta, laikas, sukeltos pasėkmės ir kt. Todėl šį institutą reglamentuojančių teisės normų taikymas turi remtis jį apibūdinančių požymių vienu metu vertinimu, kadangi nei norminiuose teisės aktuose, nei mokslinėje literatūroje nėra ir negali būti nustatytas baigtinis nenugalimos jėgos aplinkybių sąrašas.

- Nenugalimą jėgą būtina atriboti nuo iš pirmo žvilgsnio tapataus reiškinio – atsitiktinumo, kadangi pastarasis, įsipareigojimų neįvykdžiusio ar žalą sukėlusio asmens vykdomos veiklos atžvilgiu visada yra vidinio pobūdžio aplinkybė, kuriai būtų galima užkirsti kelią, jeigu būtų įmanoma ją numatyti.

- Atsitikus įvykiui, patenkančiam į *force majeure* aplinkybių ratą, asmuo nebegali įvykdyti savo prievolės arba užtikrinti atitinkamo saugumo lygio, tuo padarydamas žalą kitam asmeniui. Todėl juridinę reikšmę nenugalimos jėgos institutas įgyja tik norminiuose teisės aktuose imperatyviai įtvirtinus, jog yra civilinės atsakomybės netaikymo pagrindas. Šiuo atveju būtinas detalus bei

nedviprasmiškas šio instituto reglamentavimas tiek įstatymų, tiek ir poįstatyminių teisės aktų lygiu, įtvirtinant vienodą *force majeure* sampratą, bei nepaliekant vietos įvairialypėms interpretacijoms.

■ Nenugalima jėga yra pagrindas tiek sutartinės, tiek ir deliktinės atsakomybės netaikymui. Sutartinės atsakomybės atveju *force majeure* lemia dvejopus padarinius – sutarties nutraukimą arba sutarties vykdymo sustabdymą iki kol nenumatytos aplinkybės išnyks. Norminis reguliavimas leidžia sutarties šalims sutartyje numatyti konkrečias aplinkybes, išlaisvinančias jas nuo sutartinių įsipareigojimų vykdymo. Atsižvelgiant į tai, sutarčių šalims nereikėtų vengti nenugalimą jėgą reglamentuojančių sąlygų įrašymo į sudaromas sutartis, detalizuojant civilinių įstatymų nuostatas susijusias su *force majeure* instituto taikymu, kadangi pastarosios ne visada vienodai ir tiksliai reguliuoja civilinės atsakomybės netaikymą.

■ Deliktinėje atsakomybėje *force majeure* apibrėžia atsakomybės be kaltės ribas ir lemia ne „santykinę“, o „absoliutą“ civilinės atsakomybės netaikymą pažeidėjo atžvilgiu, netgi tada kai yra didelis pastarojo neatsargumas.

■ Nenugalimos jėgos aplinkybės daro prievolės įvykdymą neįmanomu bei lemia prievolės pabaigą. Atsižvelgiant į tai, prievolės šalys atleidžiamos nuo įsipareigojimų vykdymo. Ši taisyklė taikoma tiek sutartinės, tiek ir deliktinės atsakomybės atveju. Be to, sutarties pažeidimo, negaliojimo atvejais ar pripažinus ją sunkiai įvykdoma dėl *force majeure* taikoma restitucija. Prie nenugalimos jėgos sukeltų pasėkmių visuotiniai yra priskiriamas ir senaties termino sustabdymas. *Force majeure* visiais atvejais privalo įrodinėti asmuo, kuris remiasi nenumatomo ir neišvengiamo pobūdžio aplinkybėmis, kaip savo atsikirtimų pagrindu.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Teisės aktai

1. LR Civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262.
2. LR Civilinis kodeksas. – Vilnius: Teisinės informacijos centras prie Teisingumo ministerijos, 1994.
3. LR Civilinio proceso kodeksas. – Vilnius: Teisinės informacijos centras prie Teisingumo ministerijos, 2002.
4. LR Produktų saugos įstatymas // Valstybės žinios. 1999, Nr. 52-1673.
5. LR Vyriausybės nutarimas Nr. 840 „Dėl atleidimo nuo atsakomybės esant nenugalimos jėgos (*force majeure*) aplinkybėms taisyklių aptvirtinimo“ // Valstybės žinios. 1996, Nr. 68-1652.
6. LR Vyriausybės nutarimas Nr. 222 „Dėl nenugalimos jėgos (*force majeure*) aplinkybes liudijančių pažymų išdavimo tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 1997, Nr. 24-556.
7. 1980 m. Jungtinių Tautų konvencija dėl tarptautinio prekių pirkimo – pardavimo sutarčių // Valstybės žinios. 1995, Nr. 102 – 2283.
8. 1956 m. Ženevos tarptautinio krovinių vežimo keliais sutarties konvencija // Valstybės žinios. 1998, Nr. 107 – 2932.
9. Bürgerliches Gesetzbuch. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2002.
10. Legifrance – Civil Code // <http://www.legifrance.gouv.fr>

Teismų praktika

11. LAT CBS teisėjų kolegijos 2004 m. vasario 04 d. nutartis c.b. *UAB "Linas ir Viza" v. Ūkininkas J.Leskauskas*, Nr. 3K-3-83/2004, kat. 40.12.
12. LAT CBS teisėjų kolegijos 2004 m. lapkričio 30 d. nutartis c.b. *UAB "Limedika" v. AB „Lietuvos draudimas“*, Nr. 3K-3-591/2004, kat. 67.
13. LAT CBS teisėjų kolegijos 2005 m. lapkričio 02 d. nutartis c.b. *UAB "Kopra" v. UAB „Baltic forwarding and shipping“*, Nr. 3K-3-534/2005, kat. 67.
14. Europos Teisingumo Teismo sprendimas byloje C-4/68, *Schwarzwaldmilch v. Einfuhr- und Vorratstelle* (1968) ECR 377.

Teisės aktų komentarai

15. A. Bakanas, G. Bartkus, G. Dominas ir kiti. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras: Pirmoji knyga (Bendrosios nuostatos). – Vilnius: Justitia, 2001.
16. A. Bakanas, G. Bartkus, G. Dominas ir kiti. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras: Šeštoji knyga (Prievolių teisė. I dalis). – Vilnius: Justitia, 2003.

Straipsniai

17. A. Dambrauskaitė. Restitucijos taikymo sandorių pripažinimo negaliojančiais bylose problemos // Jurisprudencija. 2003, Nr. 37.
18. A. Petrauskas. Nenugalima jėga (*force majeure*) // Juristas. 2004, Nr. 12.

Vadovėliai, teisinės knygos

19. D. Ambrasienė, E. Baranauskas, D. Bublienė ir kiti. Civilinė teisė: Prievolių teisė. – Vilnius: LTU, 2004.
20. D. Ambrasienė, E. Sinkevičius. Vežėjo civilinė atsakomybė pagal Ženevos tarptautinio krovinių vežimo keliais sutarties konvenciją ir jos draudimas. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004.
21. V. Mikelėnas. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. – Vilnius: Justitia, 1995.
22. V. Mikelėnas. Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija. – Vilnius: Justitia, 1996.
23. I. Nekrošius, V. Nekrošius, S. Vėlyvis. Romėnų teisė. – Vilnius: Justitia, 1999.
24. R. Stanislovaitis. Lietuvos komercinė teisė. – Vilnius: Ekonomikos mokymo centras, 2003.
25. P. Vitkevičius, S. Vėlyvis, V. Mikelėnas ir kiti. Civilinė teisė. – Kaunas: VIJUSTA, 1998.
26. K. Zweigert, H. Kotz. Lyginamosios teisės įvadas. – Vilnius: Eugrimas, 2001.
27. М. Бартошек. Римское право (понятия, термины, определения). – Москва: Юридическая литература, 1989.
28. В. М. Болдинов. Ответственность за причинение вреда источником повышенной опасности. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002.

29. Отв. ред. Е. А. Васильев. Гражданское и торговое право капиталистических государств. – Москва: Международные отношения, 1993. Р.
30. Д. В. Дождев. Римское частное право. – Москва: Норма - Инфра, 1999.
31. А. С. Камаров. Ответственность в коммерческом обороте. – Москва: Юридическая литература, 1991.
32. О. С. Иоффе. Обязательственное право. - Москва: Юридическая литература, 1975.
33. О. С. Иоффе. Ответственность по советскому гражданскому праву. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1955.
34. Е. А. Павлодский. Случай и непреодолимая сила в гражданском праве. – Москва: Юридическая литература, 1978.
35. Отв. ред. А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой. Гражданское право. – Москва: Проспект, 2002. Т. 1. Р. 651.
36. Отв. ред. Е. А. Суханов. Гражданское право. – Москва: Издательство БЕК, 2000. Т. 1.

Enciklopedijos, žodynai

37. Atsak. red. A. Kinderys. Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius: Alma littera, 2003.
38. Atsak. red. J. Kruopas. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius: Mintis, 1972.
39. Ch. Lamchenas, J. Macaitis. Rusų - lietuvių kalbų žodynas. - Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
40. Отв. ред. О. Е. Кутафин. Юридический энциклопедический словарь. - Москва: Большая Российская энциклопедия, 2002.
41. Отв. ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. Большой юридический словарь. - Москва: ИНФРА-М, 1997.

SANTRAUKA

Baigiamojo darbo temos pavadinimas

Nenugalimos jėgos aplinkybės, kaip civilinės atsakomybės netaikymo sąlyga.

Pagrindinės sąvokos

Nenugalima jėga, *frustration*, civilinė atsakomybė, atleidimo nuo civilinės atsakomybės pagrindai.

Santraukos turinys

Nenugalimos jėgos aplinkybės jau nuo senovės Romos laikų pripažįstamos civilinės atsakomybės netaikymo pagrindu. Nepaisant to, išsamus šio instituto reglamentavimas bei analizavimas įvairiose valstybėse prasidėjo tik XIX – XX a. Lietuvos teisinėje sistemoje, *force majeure* taip kaip ši doktrina suprantama užsienio šalių bei tarptautiniuose teisės aktuose, įstatymo lygiu pirmą kartą įtvirtinta 2000 m. liepos 18 d. priimtame naujajame LR CK.

Kadangi civilinės atsakomybės netaikymas asmens, neįvykdžiusio prisiimtų įsipareigojimų ar padariusio žalą atžvilgiu, yra išimtis iš bendrosios taisyklės, todėl tam tikrų aplinkybių pripažinimas nenugalima jėga reikalauja detalaus teorinio pagrindimo. Atsižvelgiant į tai, darbe analizuojamos nenugalimos jėgos instituto susiformavimo aplinkybės, Lietuvos Respublikos bei užsienio šalių teisės aktuose vartojamos *force majeure* sąvokos reikšmės, būdingi požymiai, atskleidžiami šios doktrinos praktinio taikymo ypatumai.

Darbe formuluojama hipotezė, grindžiama įvairių Lietuvos ir užsienio autorių moksliniais darbais, kitų valstybių teisės aktais, teismų praktika.

ZUSAMMENFASSUNG

Themabezeichnung der Abschlußarbeit

Die Umstände von Force - majeure als Bedingung der Nichtanwendung von Zivilhaftung

Hauptbegriffe

Force-majeure , Frustration, Zivilhaftung, Grundlagen der Hftungsbefreiung

Inhalt der Zusammenfassung

Die Umstände von Force-majeure sind seit der alten römischen Zeit als Grundlage der Nichtanwendung von Zivilhaftung anerkannt worden. Ungeachtet dieser Tatsache ist die ausführliche Reglementierung und Analyse dieses Instituts in verschiedenen Staaten erst im XIX-XX Jh. im litauischen Rechtssystem angefangen, force majeure so als diese Doktrin wird in den internationalen

und ausländischen Rechtsakten auf dem gesetzlichen Niveau das erste Mal am 18. Juli 2000 im neuveröffentlichten Zivilgesetzbuch der Republik Litauen zugrundegelegt .

Da die Nichtanwendung der Zivilhaftung gegenüber der Person, welche die angenommenen Verpflichtungen nicht erfüllt oder den Schaden zufügt, ist die Ausnahme aus der Allgemeinbestimmung, deshalb die Anerkennung entsprechender Umstände als Force-majeure verlangt die detaillierte theoretische Begründung. In Verbindung mit dieser Tatsache werden in der Arbeit die Formierungsumstände von Force-majeure-instituts, die Bedeutungen des Begriffes force-majeure in den Rechtsakten der Republik Litauen und der ausländischen Staaten, charakteristische Merkmale analysiert , die Besonderheiten der praktischen Anwendung von dieser Doktrine dargelegt.

In der Arbeit wird die Hypothese auf der Grundlage verschiedener wissenschaftlichen Arbeiten von litauischen und ausländischen Autoren, anderer staatlichen Rechtsakten und der Gerichtspraxis formuliert.